

TÜRK DÜNYASI
2040
VİZYONU

“Bütünleştirici Ortaklık”

Özbekistan'da
İNANÇ TURİZMİ

| RAPOR |

Yazarlar

Prof. Dr. Muharrem TUNA

Arş. Gör. Sezi AYDIN

Doç. Dr. Djumaniyazova Feruza DJUMANAZAROVNA

Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ - Dr. Murat YILMAZ

Teknik Koordinasyon

Halil ULUSOY

Özbekistan'da İnanç Turizmi / Yazarlar: Prof. Dr. Muharrem TUNA, Arş. Gör. Sezi AYDIN, Doç. Dr. Djumaniyazova Feruza DJUMANAZAROVNA - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2023

80 s: 19,5x27 cm. – (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme- Araştırma dizisi; yayın no: 10)

ISBN: 978.625.8329-10-0

Baskı Tarihi: **Mart 2023**

© Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Adres:

Aşağı Öveçler, 1314. Cd. No: 19, 06460 Çankaya/ANKARA

Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 223 34 29

www.ayu.edu.tr • yayınlar@yesevi.edu.tr

Tasarım-Baskı

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım

Yayıncılık Ltd. Şti.

Tel: 0312 472 37 73-74

www.sfn.com.tr

Raporda ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmamaktadır.

Özbekistan’da İNANÇ TURİZMİ

10.

RAPOR

Prof. Dr. Muharrem TUNA

Arş. Gör. Sezi AYDIN

Doç. Dr. Djumaniyazova Feruza DJUMANAZAROVNA

**TURKIY DAVLATLAR TASHKILOTI
DAVLAT RAHBARLARI
KENGASHINING YIG'ILISHI**
Samarqand, 2022-yil 11-noyabr

MEETING OF THE COUNCIL OF HEADS OF STATE OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Samarkand, November 11, 2022

TÜRK
DEVLETLERİ
TEŞKİLATI

ÜYE ÜLKELER

Azerbaycan

Kazakistan

Kirgizistan

Özbekistan

Türkiye

GÖZLEMCİLER

Macaristan

Türkmenistan

Kuzey Kıbrıs Türk
Cumhuriyeti

İçindekiler

TAKDİM.....	8
ÖNSÖZ	10
1. GİRİŞ.....	14
2. ÖZBEKİSTAN TURİZMİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	18
2.1. ÖZBEKİSTAN'IN ÇEVRESEL KOŞULLARI.....	19
2.1.1. Doğal çevre koşulları	19
2.1.2. Ekonomik Çevre Koşulları.....	20
2.1.3. Sosyokültürel Çevre Koşulları.....	21
2.1.4. Siyasal Çevre Koşulları	22
2.1.5. Hukuki Çevre Koşulları	23
2.1.6. Demografik Çevre Koşulları	23
2.1.7. Teknolojik Çevre Koşulları	23
3. ÖZBEKİSTAN'DA İNANÇ TURİZMİ	26
3.1. İNANÇ TURİZMİ.....	26
3.2. ÖZBEKİSTAN İNANÇ TURİZMİ ÇEKİCİLİKLERİ.....	28
3.2.1. Hive.....	28
3.2.2. Tirmiz.....	31
3.2.3. Semerkant.....	31
3.2.4. Buhara	35
3.2.5. Taşkent	38
3.3. ÖZBEKİSTAN'DA İNANÇ TURİZMİNİN MEVCUT DURUMU.....	39

4. İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK İYİ UYGULAMALAR.....	44
4.1. DÜNYADAN İYİ UYGULAMALAR.....	44
4.1.1. Suudi Arabistan/Mekke.....	45
4.1.2. Vatikan	47
4.1.3. İsrail/Kudüs.....	48
4.1.4. İspanya/Santiago De Compostela/Aziz James Yolu.....	49
4.1.5. Fransa/Lourdes Meryem Ana Tapınağı.....	49
4.1.6. İsrail-Filistin/Lod/St. George Kilisesi.....	50
4.1.7. Hindistan	50
4.1.8. Meksika/Izamal Meryem Ana Tapınağı.....	52
4.1.9. Endonezya/Kemaliq Lingsar	53
4.1.10. Mısır/Sina Dağı/St. Catherine Manastırı.....	53
4.2. TÜRKİYE'DEN İYİ UYGULAMALAR.....	54
4.2.1. İstanbul/ Eyüp Sultan Camii ve Türbesi	55
4.2.2. Bursa/Ulu Camii.....	56
4.2.3. Konya/Mevlânâ Müzesi.....	58
4.2.4. Şanlıurfa/Balıklı Göl.....	60
4.2.5. Hatay/St. Pierre Kilisesi	63
4.2.6. İzmir/Meryem Ana Evi	65
5. ÖZBEKİSTAN İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK UYGULAMA ÖNERİLERİ.....	70
6. SONUÇ	78
7. KAYNAKÇA	82

Binali YILDIRIM

TDT Aksakallar Konseyi Başkanı

TAKDİM

Küresel sistemde jeopolitik kırılmalar meydana gelmekte, zenginlik batıdan doğuya doğru hicret etmekte, dünyanın eksenini Asya'ya kaymaktadır. Bu şartlar altında Türk dünyasına olan ilgi gündün günden artmaktadır. Kafkaslar, Orta Asya, Anadolu coğrafyası zengin kaynakları, verimli ve mümbit toprakları, üretim kapasitesi, sosyal ve beşeri sermayesi ile cazibe merkezine dönüşmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı, Avrasya'nın doğusundan batısına uzanan geniş bir coğrafyada ortak dil, tarih ve kültüre sahip olan; refah, kalkınma

ve istikrar gibi ortak hedefler doğrultusunda benzer idealleri ve çıkarları paylaşan devletlerin kurmuş olduğu bölgesel bir işbirliği örgütüdür. Gücünü Türk halklarının kardeşlik bağlarından, köklü geçmişinden, zengin kültürel mirasından alan bu yapı üye ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve insani bağların güçlenmesine hizmet ettiği gibi sürdürülebilir bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına da katkı sağlamaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı tarih boyunca güç mücadelelerinin yaşadığı, hegemon güçlerin çıkarlarının çatıştığı rekabet sahası olarak nitelendirilen bir bölgede, bölge

devletlerinin kendi iradeleri ve çabalarıyla başlattıkları bir girişimdir. Demokrasi, insan hakları, şeffaflık gibi evrensel değerler yanında eşitlik, egemenliklerin desteklenmesi, iç işlerine saygı ve karşılıklı çıkar gibi uluslararası ilişkilerin temel ilkelerine dayanan bir işbirliği mekanizmasıdır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı meydan okumalar ve fırsatlara karşı birlikte hareket ederek riskleri azaltmak, faydaları çoğaltmak anlayışıyla başlayan işbirliği süreci kısa zaman içerisinde güçlü bir kurumsal kimlik kazanmıştır.

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Devletleri Teşkilatı 8. Zirvesi Türk devletleri arasındaki iş birliğini yeni bir boyuta taşımıştır. Türk devletlerinin bağımsızlıklarının 30. yıl dönümünün kutlandığı, Türk Devletleri Teşkilatı'nın yeni hizmet binasının açılışının yapıldığı, Türk dünyası 2040 vizyon belgesinin kabul edildiği, Türkmenistan'ın gözlemci statüsünde örgüte üye olduğu İstanbul Zirvesi sırasında

Türk Devletleri Teşkilatı Aksakallar Konseyi Başkanlığı görevi sahsıma tevdi edildi. "Yedi devlet bir millet" şiarıyla, "dilde, fikirde, işte birlik" ideali doğrultusunda bu onurlu vazifeyi layıkıyla yerine getirmek için çalışmalarımızı devam ettirmekteyiz.

Elinizdeki bu rapor, Doğu ve Batı arasındaki kültürlerin, dinlerin ve inançların kesiştiği İpek Yolu bölgesinde yer alan Özbekistan'ın tarihî ve coğrafi konumu gereği kültür ve inanç turizmi açısından belirgin bir üstünlüğe sahip olan "inanç turizmi destinasyonu" vurgusuyla ön plana çıkarılması amaçlanmıştır. "Özbekistan'da İnanç Turizmi" başlığıyla TDT ve Türk Dünyası için bir gelecek vizyonu belirlemek amacıyla hazırlanmıştır.

Başta Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Muhittin Şimşek olmak üzere, raporun müelliflerine ve emeği geçen tüm arkadaşlarıma şükranlarımı sunar, faydalı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

ÖNSÖZ

“**B**irlikte Güçlüyüz” düsturu Türk Devletleri Teşkilatı’nın temel çalışma ilkesidir. Bu ifade sadece motive edici bir slogandan ibaret değildir. Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin her biri öncelik verdiği alanlar ve bu alanlardaki gelişmişlikleri ile birbirlerini tamamlayan ülkelerdir. Özellikle Covid 19 Pandemisi ile birlikte başlayan sistemsel dönüşümler ve bu süreçte meydana gelen Afganistan’da İkinci Taliban İktidarı, Azerbaycan’ın 44 Günlük Vatan Muharebesi, Rusya-Ukrayna savaşı gibi bölgesel gelişmeler Türk Devletleri Teşkilatı

üyeleri arasındaki dayanışma ve yardımlaşmayı daha önemli hale getirmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı tüm olumsuzluklara rağmen pozitif gündem oluşturmayı ve üye devletler arasındaki iş birliğini çeşitlendirerek derinleştirmeyi başarabilen bir örgüttür. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul’da düzenlenen TDT 8. Zirvesi’nde kabul edilen “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” örgütün gelişiminde yeni bir dinamizm sağlamıştır. İstanbul Zirvesi’nin ardından TDT Aksakallar Konseyi, örgütün kurumsal yapısı içerisinde daha önemli sorumluluklar ve

işlevler üstlenen bir organ haline dönüşmüştür. Türkiye tarafının Aksakalı Binali Yıldırım'ın TDT Aksakallar Konseyi Başkanlığını üstlenmesi, Türkmenistan eski devlet başkanı Gurbanguli Berdimuhamedov'un Türkmenistan Aksakalı olarak çalışmalara dâhil olması Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ı temsil eden aksakalların da başarı hikâyeleriyle öne çıkan devlet adamları olması Aksakallar Konseyi'nin rolünü ve etkinliğini güçlendiren işaretler olmuştur.

"Birbirini Tamamlayan Ortaklık" (Integrative Partnership) Projesi, TDT Aksakallar Konseyi ile Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü tarafından ortaklaşa yürütülen bir çalışmadır. Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü, genelde Avrasya Bölgesi'ne, özelde bu bölgede yoğun olarak yaşayan Türk dili konuşan devlet ve topluluklara ilişkin bilimsel araştırmalar yapmak ve stratejik

öneriler geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Avrasya Avrasya Araştırma Enstitüsü; toplumsal ve kültürel çalışmalar ile ekonomi, ulaştırma, tarih, sanat, edebiyat, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanlarında yaptığı interdisipliner araştırmalar ve yayınlarla bölgesel ve küresel düzeyde önemli bir yer edinmiştir. 2018'de Küresel Düşünce Kuruluşları Endeksi'ne giren Enstitü, 2021 yılında "En iyi Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Düşünce Kuruluşları" kategorisinde sıralamaya girmiştir.

Alanında uzman kıdemli memurlar ve akademisyenler tarafından hazırlanan bu raporlar Türk Dünyası 2040 Vizyonu hedeflerine erişilmesi doğrultusunda planlanmıştır. Aksakallar Konseyi Başkanı Sayın Binali Yıldırım'ın himayeleri çalışmalarımızda bize yol göstermiş ve güç katmıştır. Başta yazarlarımız olmak üzere emek veren tüm arkadaşlarıma teşekkür eder, yayımladığımız raporların hayırlara vesile olmasını dilerim.

1. | GİRİŞ

- Hem turizmin hem kültürel mirasın sürdürülebilir kılınması için bölgelerin, kendine özgü sahip oldukları kültürel ve inanç değerlerinden faydalanmaları gerekmektedir; ancak Özbekistan sahip olduğu birçok avantaja karşın, inanç turizmi pazarından yeteri kadar pay alamamaktadır. Bu nedenle, tarihî ve coğrafî konumu gereği kültür ve inanç turizmi açısından belirgin bir üstünlüğe sahip olan Özbekistan'ın "inanç turizmi destinasyonu" vurgusuyla ön plana çıkarılması önem arz etmektedir.
- Özbekistan'da inanç turizminin geliştirilmesi amacıyla hazırlanan bu raporda, inanç turizminin mevcut durumu değerlendirilmiş ve öneriler geliştirilmiştir.

1. GİRİŞ

Orta Asya'da yer alan Özbekistan Cumhuriyeti, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRK-SOY) üyelerinden biridir¹. Kuzeyde Türkmenistan güneyde Kazakistan ile komşudur. Başkenti Taşkent şehri olan Özbekistan, Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, Taşkent, Buhara, Andican, Cizzak, Kaşkaderya, Namangan, Semerkant, Surhanderya, Sirderya, Harezmi, Nevai ve Fergana olarak 13 bölgeye ayrılmıştır. Toplam nüfusu 2021'de 35,8 milyon olmakla birlikte, nüfus yoğunluğu ülkenin doğusunda bulunan Fergana bölgesindedir (UZSTAT, 2022a). Etnik grupların büyük çoğunluğunu Özbekler (%83,8) oluşturmaktadır, diğer etnik gruplar içinde ise Tacik, Kazak, Rus, Karakalpak ve Tatarlar yer almaktadır. Nüfusun %88'i Müslüman, %9'u Ortodoks ve %3'ü ise diğer dinlere mensuptur. Ülkede resmî dil olan Özbekçe %74,3 oranında konuşulurken, %14,2 Rusça, %4,4 ise Tacikçe dili konuşulmaktadır².

Tarım, madencilik, petrol ve gaz Özbekistan'da önde gelen sektörlerdir ve ihracat önemli ölçüde doğal gaz ve emtiyaya dayanmaktadır. Özbekistan altın madenleri açısından dünyada 4'üncü, altın üretiminde ise 9'uncu sıradadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022a). Alt orta gelir grubunda yer alan Özbekistan'ın gayrisafi yurt içi hasılası (GSYH) 2021'de %7,4 büyüyerek 69,2 milyar dolara ulaşırken, kişi başı GSYH'si ise 1.983 dolara ulaşmıştır³. Dünya genelindeki ekonomik göstergeler incelendiğinde; GSYH'nin 2021 yılında %5,8 büyüyerek 96,1 trilyon dolara ve kişi başı GSYH'nin de 12.262 dolara ulaştığı görülmektedir⁴. GSYH'nin %6,1 gibi önemli bir kısmını ise turizm endüstrisi sağlamaktadır. Her 11 kişiden 1'ini istihdam ederek, istihdamın önemli bir kısmını oluşturan turizm endüstrisi, aynı zamanda büyüme ve kalkınmayı da olumlu şekilde etkilemektedir (WTTC, 2022a).

Turizm endüstrisinin sağladığı sosyoekonomik katkılar, özellikle gelişmekte olan ülkeler için oldukça değerlidir. Büyüme ve kalkınmanın önem arz ettiği gelişmekte olan ülkelerde, turistik potansiyellerin arz ve talep açısından değerlendirilerek pazara sunulması ile rekabet avantajı yaratılmaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında Özbekistan, Orta Asya'nın merkezinde bulunmasının sağladığı derin tarihsel süreç ve kültürel çeşitliliği ile turistik açıdan rekabet üstünlüğüne sahiptir. Ancak ekonomik göstergeler incelendiğinde, Özbekistan'daki turistik potansiyellerin yeteri kadar değerlendirilmediği görülmektedir. 2021 yılı verilerine göre, Özbekistan'da turizm endüstrisinin GSYH'deki payı %2,6, istihdamdaki payı ise %4,8'dir (WTTC, 2022b). Talep açısından incelendiğinde ise Özbekistan, en fazla

1 <https://www.turksoy.org/ozbekistan-cumhuriyeti>

2 <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/uzbekistan/#people-and-society>

3 <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>

4 <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

turisti 6,7 milyon ile 2019 yılında ağırlamıştır. Ancak pandemi sebebiyle yaşanan küresel talep şoklarından Özbekistan da etkilenmiş ve turist sayısında 2019'a kıyasla %72 düşüş yaşanmış ve 2021'de 1,9 milyon turist ağırlamıştır. Dünyada en çok turist çeken ülke sıralamasında ise 40'inci sırada yer almıştır⁵.

Özbekistan'a gelen turistlerin geldikleri bölge profili, Avrupa, Güney Asya, Doğu Asya ve Pasifik, Amerika, Orta Doğu ve Afrika bölgelerinden oluşmaktadır. Bölge çeşitliliğine sahip olmasına karşın turistlerin büyük çoğunluğu Avrupa bölgesinden gelmektedir⁶. Özbekistan'ın en çok turist çektiği ülkeler 2021'de, Kazakistan (%60), Kırgızistan (%9), Rusya (%3) ve Türkiye (%2)'dir. En çok turist gönderdiği ülkeler ise Kırgızistan (%35), Kazakistan (%25), Rusya (%13) ve Türkiye (%11)'dir (WTTC, 2022b). Turistik talebin büyük çoğunluğunu belirli bölgelerden çeken Özbekistan, bölgesel zenginliği dolayısıyla daha fazla turistik pazara veya bölgeye hitap edebilecek bir potansiyele sahiptir. 2023'te dünyada en iyi seyahat edilecek 50 destinasyon içinde Özbekistan'ın 9'uncu sırada yer alması⁷, önemli bir gelişmedir. Travel Lemming gibi seyahat kurumları tarafından yapılan araştırmalarda, Özbekistan'ın yükselen destinasyonlar içinde öne çıkarılması, Özbekistan turizminin gelişimine yönelik teşvik edici adımları oluşturmaktadır.

Özbekistan'ın bir destinasyon olarak ön plana çıkarılmasında, önem arz eden turistik potansiyelleri derin tarihsel kültüründen gelmektedir. Bu tarihsel kültürün oluşumunda Özbekistan'ın, küresel ticaretin yapıldığı ve aynı zamanda Doğu ve Batı arasındaki kültürlerin, dinlerin ve inançların kesiştiği İpek Yolu bölgesinde yer almasının rolü büyüktür. Tarihte birçok önemli gelişmeye ev sahipliği yapan İpek Yolu, Doğu kültürünün Batı tarafından tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. İpek Yolu'nun önemi dolayısıyla Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), İpek Yolu'nun uluslararası alandaki profilini yükseltmek için kamu ve özel sektördeki turizm paydaşları ile iş birliği yapmaktadır. Diğer taraftan küreselleşmiş bir turizm endüstrisinde İpek Yolu'nun rolü ile ilgili '8'inci UNWTO Uluslararası İpek Yolu Turizmi Toplantısı' da 2018 yılında bakanlık düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, "ulusötesi" iş birliği yoluyla turizmin büyümesi için Avrupa ve Akdeniz bölgesindeki İpek Yolu mirası hakkında iş birliği yapılmasına ve turizm araştırmalarının da teşvik edilmesine yönelik mutabakat zaptı imzalanmıştır⁸. İpek Yolu küresel önemi dolayısıyla Özbekistan'a turistik açıdan ayrıcalıklı bir önem atfetmekte ve bir destinasyon olarak ön plana çıkmasında önemli fırsatlar sunmaktadır.

Özbekistan'ın İpek Yolu ile birlikte aynı zamanda tarihsel, arkeolojik ve kültürel açıdan sahip olduğu çekicilikler, ülkenin gelişen bir turizm mirasına sahip olmasını desteklemektedir. UNESCO ve ICESSO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından Özbekistan'a belirli kriterler çerçevesinde atfedilen özellikler de turizm mirasının gelişmesinde oldukça değerli

5 <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>

6 <https://www.unwto.org/tourism-statistics/key-tourism-statistics>

7 <https://travellemming.com/best-places-to-travel-2023/>

8 <https://www.unwto.org/archive/europe/event/8th-unwto-international-meeting-silk-road-tourism>

görülmektedir. Özbekistan'ın Içhan Kala, Buhara, Şehr-i-Sebz, Semerkant ve Tanrı Dağları bölgesi UNESCO Dünya Mirası listesinde yer almaktadır⁹. Diğer taraftan 2007'de Taşkent, 2020'de ise Buhara İslam Kültür Başkenti seçilmiştir. Taşkent, Buhara, Semerkant, Karşı, Margilan ve Hive aynı zamanda İslam mimarisi özelliklerini taşıyan ve inanç turizmi açısından önem atfeden şehirlerdir^{10,11}. Hive aynı zamanda 2020 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti seçilmiştir¹². Bu tür gelişmeler, turistik potansiyellerin değerlendirilmesini desteklemekte ve inanç turizmi gibi alternatif turizm çeşitlerini de artırmaktadır.

İnanç turizmi, kutsal mekânlarda gerçekleşen ve dinî faaliyetlerle karakterize edilen alternatif bir turizm çeşididir. İnanç turizmi kapsamında gerçekleştirilen seyahatler ticareti, kültürel değişimleri ve siyasi entegrasyonu yaygınlaştırarak diğer nüfus hareketliliklerini de yaratmaktadır. Bu nedenle, inanç turizminin kültürel ve ekonomik sonuçları ülkeler için her zaman önemli olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Kültürel ve sosyal yönleri destekleyen inanç turizminin sağladığı hareketlilik dünya genelinde önemli bir düzeydedir. Dünyada, 2010-2018 dönemindeki seyahatlerin %27'si inanç, sağlık, arkadaş-akraba ve diğer nedenlerle gerçekleşmiştir. İnanç seyahatlerinin büyük çoğunluğu Orta Doğu bölgesinde (%44,29) gerçekleşirken ardından Afrika (%31,52), Avrupa (%26,69), Amerika (%25,89) ve Asya ve Pasifik (%23,33) bölgeleri gelmektedir¹³.

Hem turizmin hem kültürel mirasın sürdürülebilir kılınması için bölgelerin, kendine özgü sahip oldukları kültürel ve inanç değerlerinden faydalanmaları gerekmektedir; ancak Özbekistan sahip olduğu birçok avantaja karşın, inanç turizmi pazarından yeteri kadar pay alamamaktadır. Bu nedenle, tarihî ve coğrafi konumu gereği kültür ve inanç turizmi açısından belirgin bir üstünlüğe sahip olan Özbekistan'ın "inanç turizmi destinasyonu" vurgusuyla ön plana çıkarılması önem arz etmektedir. Özbekistan'da inanç turizminin geliştirilmesi amacıyla hazırlanan bu raporda, inanç turizminin mevcut durumu değerlendirilmiş ve öneriler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle, Özbekistan'ın turizm endüstrisi ve inanç turizmi değerlendirilerek dünyadan ve Türkiye'den iyi uygulama örnekleri verilmiş ve son olarak Özbekistan'da inanç turizminin gelişmesine yönelik uygulama önerileri ile sonuç sunulmuştur.

9 <https://whc.unesco.org/en/statesparties/uz/documents/>

10 <https://www.icesco.org/en/2020/05/28/new-prospects-of-cooperation-between-icesco-and-uzbekistan-in-the-celebration-of-bukhara-as-capital-of-islamic-culture/>

11 <https://www.icesco.org/en/tashkent-islamic-culture-capital-for-2007/>

12 <https://www.turksoy.org/kultur-baskentleri>

13 <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>

2.

ÖZBEKİSTAN TURİZMİNE GENEL BİR BAKIŞ

- Özbekistan'a gelen yabancı turistlerin seyahat amaçları incelendiğinde en fazla seyahatin %85,7 ile akraba ziyareti amacıyla gerçekleştiği görülmektedir.
- 2021'de Özbekistan Cumhuriyeti'ni turistik amaçlarla 1.881,35 bin yabancı ziyaret etmiş ve yabancı ziyaretçi sayısı 2020'ye göre 377,22 bin kişi artmıştır. 2.194,85 bin Özbekistan vatandaşı ise turistik amaçlarla başka ülkelere seyahat etmiştir.

2. ÖZBEKİSTAN TURİZMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Özbekistan'da turizmin GSYH'ye katkısı 2019 yılında %5,3 olarak gerçekleşmiş ve pandemi nedeni ile 2020'de %2,1'e düşmüştür. 2021 ile birlikte tekrar artış hızını yakalayarak %2,6'ya yükselmiştir. Turizm endüstrisinin istihdama olan katkısı ise 2019'da %5,4 iken 2021'de %4,8 oranında gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içinde ise turizm endüstrisinin payı 2019'da %8,7, 2021'de ise %2,3 olmuştur (WTTC, 2022b). 2021'de Özbekistan Cumhuriyeti'ni turistik amaçlarla 1.881,35 bin yabancı ziyaret etmiş ve yabancı ziyaretçi sayısı 2020'ye göre 377,22 bin kişi artmıştır. 2.194,85 bin Özbekistan vatandaşı ise turistik amaçlarla başka ülkelere seyahat etmiştir. Başka ülkelere seyahat eden kişi sayısı 2021 yılında 2020 yılına kıyasla 193,33 bin kişi artmıştır. Özbekistan'a gelen yabancı turist sayısı 2020'de 2019'a göre %77,7 oranında keskin bir düşüş göstermiş ve 2019'da 6 milyon 748 bin turistten, 2020'de 1 milyon 504 bin turiste düşmüştür. Aynı yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan gelen yabancıların sayısı 4,4 kat, diğer ülkelerden gelen yabancıların sayısı ise 5,8 kat azalmıştır. Pandeminin olumsuz etkisinin azalmasıyla birlikte turist sayısında 2021'de 2020'ye göre %25,1 artış gözlemlenmiştir. 2020-2021 döneminde Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan Özbekistan'a gelen yabancı vatandaşların sayısı %20,7, diğer ülkelerden ise %99,6 oranında artarak neredeyse iki katına çıkmıştır (UZSTAT, 2021d).

Özbekistan'a gelen yabancı turistlerin seyahat amaçları incelendiğinde en fazla seyahatin %85,7 ile akraba ziyareti amacıyla gerçekleştiği görülmektedir. Diğer amaçlar sırasıyla rekreasyon ve boş zaman (%8,3), iş (%3,2), sağlık (%1,7), ticaret, (%0,7) ve eğitim (%0,4) dir. Diğer taraftan 2020'ye göre, eğitim amaçlı seyahatler %26,2, sağlık amaçlı seyahatler %53,6, iş amaçlı seyahatler %71,4, dinlenme ve eğlence amaçlı seyahatler %16,6 ve akraba ziyaretleri %18,1 artarken, ticaret amaçlı seyahatler ise %19,3 azalmıştır. Özbekistan'a en fazla yabancı vatandaş gönderen ülkeler sırasıyla; Kırgızistan (%34,7), Kazakistan (%30,0), Tacikistan (%15,3), Rusya (%10,1), Türkiye (%2,3), Afganistan (%1,8), Pakistan (%0,6), Hindistan (%0,6), Ukrayna (%0,5), Almanya (%0,4), Güney Kore (%0,3), ABD (%0,3) ve Belarus Cumhuriyeti (%0,2) olup geri kalan %2,9'luk oran ise diğer ülke vatandaşlarından gelmektedir. Özbekistan'a eğitim amacıyla gelen toplam turistin %38,2'si Afganistan'dan, %25,5'i Pakistan'dan, %9,4'ü Hindistan'dan; rekreasyon ve boş zaman amacıyla gelen toplam turistin %19,7'si Rusya'dan, %12,3'ü Afganistan'dan, %10,1'i Türkiye'den; akraba ziyareti amacıyla gelen toplam turistin %39,8'i Kırgızistan'dan, %32,8'i Kazakistan'dan, %15,6'sı Tacikistan'dan; sağlık amacıyla gelen toplam turistin %42,7'si Kazakistan'dan, %40,2'si Tacikistan'dan, %13,4'ü Kırgızistan'dan; ticaret amacıyla gelen toplam turistin %64'ü Afganistan'dan, %12,1'i Tacikistan'dan ve %3,8'i ise Hindistan'dan gelmektedir (UZSTAT, 2021d).

2.1. ÖZBEKİSTAN'IN ÇEVRESEL KOŞULLARI

Özbekistan'da inanç turizminin değerlendirilebilmesi için ülkenin çevresel koşulları doğal, ekonomik, sosyokültürel, siyasi, hukuki, demografik ve teknolojik koşullar kapsamında verilmiştir.

2.1.1. Doğal çevre koşulları

Özbekistan, Tanrı dağları ve Pamir dağlarının eteklerinden Aral Gölü'nün batısına kadar uzanmaktadır. 12 eyalet ile 1 özerk cumhuriyete bölünmüş olan Özbekistan topraklarının yaklaşık %80'i ovalardan ve çöllerden oluşmaktadır. Kızılkum çölü, Özbekistan'ın merkezinde yer almakta ve Özbekistan'ın en önemli iki nehri olan Siri Derya ve Amuderya Tanrı dağları ve Pamir dağlarından Aral Gölü'ne akmaktadır. Özbekistan'da sert karasal iklim hâkimdir. Yağışların %70'den fazlası sonbahar ve ilkbahar aylarında yağarken, en fazla yağmur ise Mart ve Nisan aylarında yağmaktadır. Özbekistan'da yazlar uzun, kurak ve sıcak geçmekte; sıcaklıklar 45 °C'a kadar çıkabilmektedir. Yaz yağmurları ise Özbekistan'da oldukça nadir yağmaktadır. Güney kesimde kış ayları ılıman geçerken, kuzey kesimde ise kış ayları soğuk geçmekte ve sıcaklıklar – 37 °C'a kadar düşebilmektedir. Özbekistan'da tarım ve ekili ürünler, arazilerin önemli bir kısmını kaplamaktadır. Başlıca mahsullerinden bazıları ise pamuk, mısır, yonca, buğday, arpa, sorgum ve pirinçtir (Belolipov, Zaurov ve Eisenman, 2013).

Orta Asya'da yer alan Özbekistan geniş çöl alanlarına sahip olmakla birlikte alçak tepeler, plato, engebeli ovalar ve dağlarla serpiştirilmiş ovaların bir karışımıdır. Karayla çevrili olan ülke, kuzeyde Kazakistan, güneyde Afganistan, güneybatıda Türkmenistan, kuzeydoğuda Kırgızistan ve güneydoğuda Tacikistan ile komşu olup toplam 447.400 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Dünyanın 4'üncü büyük gölü olan Aral Gölü Özbekistan'ın kuzeyinde yer almakta ancak Sovyetler Birliği'nden gelen su akışının başka yöne çevrilmesinden dolayı küçülmektedir¹⁴.

14 <https://gisgeography.com/uzbekistan-map/>

Görsel 1. Özbekistan haritası

Kaynak: GISGeography, 2022¹⁵

2.1.2. Ekonomik Çevre Koşulları

Özbekistan 2020 yılında pandemi sebebiyle ekonomik durgunluğa girmeyen az sayıda ülkeden biri olmakla birlikte dış şoklara karşı dayanıklı bir ekonomik yapıya sahiptir. Ekonomisi çoğunlukla doğal gaz ve emtia ihracatına dayanan Özbekistan 2021'de 14 milyar dolarlık yaptığı ihracat ile dünyada 81'inci sırada yer almıştır. Özbekistan'ın ihracat yaptığı başlıca ülkeler Çin, Rusya, Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan'dır. İhraç ettiği başta gelen ürünler; altın, pamuk ipliği, rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları, petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar ve etilen polimerleridir. 2021'de 24 milyar dolarlık yaptığı ithalat ile de dünyada 73'üncü sırada yer almıştır. İthalat yaptığı başlıca ülkeler Rusya, Çin, Kazakistan, Güney Kore ve Türkiye'dir. İthal ettiği başlıca ürünler; dozlandırılmış ilaçlar, karayolu araçları için aksam ve parçalar, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, buğday, mahlut ve otomobillerdir. Özbekistan'ın komşu ülkeler ile ilişkilerinin güçlendirilmesi ve ülkeler arasında sosyoekonomik, ticari, endüstriyel ilişkilerin geliştirilmesi için de birçok çalışma yürütülmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022a). Özbekistan ekonomisinde tarım önemli bir rol oynamakta ve pamuk, ipek, sebze, meyve, tahıl ve hayvan-

15 <https://gisgeography.com/uzbekistan-map/>

cılık başlıca tarım ürünlerini oluşturmaktadır. Yılda yaklaşık 6 milyon ton sebze ve meyve üretilmekte ve iç piyasa ihtiyacı fazlası ile karşılanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

Özbekistan'ın 2021 yılı ekonomik verilerine göre nominal gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) bir önceki yıla göre %7,4 artmış ve 69.235,5 milyon dolara ulaşmıştır. Kişi başı GSYH ise bir önceki yıla kıyasla %5,3 artmış ve 1.983 dolara ulaşmıştır. Ekonomik faaliyet alanları içinde değerlendirildiğinde ise bir önceki yıla göre en fazla GSYH büyümesi, ulaşım ve depolama, bilgi ve iletişim (%17,2) ile konaklama ve yiyecek hizmetlerinde (%13) gerçekleşmiştir. Özbekistan için madencilik ve taş ocakçılığı önemli olmakla birlikte 2021'de kömür üretimi %22,3, doğal gaz üretimi %8,2 ve ham petrol ise %2,9 oranında artmıştır. Özbekistan'da GSYH'ye en büyük katkısı %16,6 oran ile Taşkent şehri sağlarken, Taşkent bölgesi (%11,2) ve Nevai bölgesi (%8,1) de ikinci sırada yer almıştır. En az katkısı veren bölgeler ise Sirderya (%2,1) ve Cizzak (%3,2)'dir (UZSTAT, 2021c).

2.1.3. Sosyokültürel Çevre Koşulları

Özbekistan Cumhuriyeti uzun yıllar boyunca Türk kültürünün gelişmesinde önemli role sahip olmuştur. Özbekistan'da milli kimlik Sovyet Rusya tarafından yaratılmaya çalışılmışsa da ülkede Türk kültürü benimsenmiştir. Beyaz ırkın temsilcisi olarak Özbekler kültürel geleneklere bağlı olmakla birlikte yerleşik bir din kültürüne de sahiplerdir. Türkiye'de olduğu gibi Özbekistan'da da deve ve boğa güreşleri yaygındır. Özbekistan'da aile bağları ve sosyal ilişkilerin oldukça güçlü bir yapıya sahip olduğu görülür. Özbekistan aile yapısı ataerkil bir yapıya sahiptir. Geleneksel bakırcılık, halı dokumacılığı vs. el sanatları Özbekistan'da oldukça meşhurdur. Özbek Türklerinin "beyaz altın" diye ifade ettiği dünyanın en kaliteli pamuğu Özbekistan'da yetiştirilmektedir. 30 milyon hektar toprak alanında pamuk üretilmekte ve pamuk üretimi Özbekistan'ın dünyaya sunabileceği en önemli mal olarak görülmektedir. Diğer taraftan hayvancılık da Özbek ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı olmaktadır. Özbekistan eğitim yönünden ise Türkistan'ın en köklü yapısına sahiptir (Gömeç ve Fidan, 2022).

Özbekistan eğitim sisteminde genel ortaöğretim süresi 11 yıldır. Genel ortaöğretim; ilköğretim, temel orta öğretim ve orta öğretim şeklinde üç aşamadan oluşmakta ve tam zamanlı eğitim şeklinde yürütülmektedir. Genel eğitim kurumlarında %48,7 kız öğrenciler, %51,3 erkek öğrenciler öğrenim görmektedir. 2021/2022 eğitim-öğretim yılı başında genel eğitim kurumlarındaki toplam öğretmen sayısı 510.000 kişi olup, öğretmenlerin %53,1'i kırsal kesimde, %46,9'u da şehirlerde görev yapmaktadır. Öğretmen başına ortalama 12 öğrencinin düştüğü Özbekistan'da yüksek askerî eğitim kurumlarının yanı sıra 8 akademi, 34 yabancı yüksek öğretim kurumu şubesi, 64 üniversite ve 6 yüksek dinî eğitim kurumu ve onların şubeleri olmak üzere toplam 154 yüksek öğretim kurumu faaliyet göstermektedir. Yüksek öğretim kurumlarına 2021/2022 akademik yılında kabul edilen öğrenci sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %34,8 artmış ve 235,8 bin öğrenci kabul edilmiştir (UZSTAT, 2021a).

Özbekistan geçen yıla göre suç sıralamasında 14 sıra gerilemiş ve dünyada 96'ncı, Asya'da 25'inci ve Orta Asya'da ise 3'üncü sırada yer almış ve dünya güvenlik sıralamasında ise 40'inci olmuştur (UZSTAT, 2021b). Özbekistan'ın hane yapısı oranları incelendiğinde, hanelerin büyük bir çoğunluğu olan %38,6'sının 6 veya daha fazla kişiden oluştuğu görülmektedir. Sırasıyla; beş kişiden oluşan haneler %22,6, dört kişilik haneler %18,4, üç kişilik haneler %11,0, iki kişilik haneler %6,7 ve tek kişilik haneler ise %2,7'dir¹⁶. Özbekistan'da insanlar arası iletişimde yakın fiziksel mesafe kurulmakta ve aynı cinsiyette olanların dokunsal bir tavır sergilemesi doğal görülmektedir. Özbekistan'da kamu hizmet kurumları ve şirketler hafta içi sabah 9 ile akşam 6 arasında ve mağazalar ise her gün sabah 8 ile akşam 9 arasında hizmet vermektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

2.1.4. Siyasal Çevre Koşulları

Özbekistan'da devlet Başkanlık sistemi ile yönetilmekte ve yürütme erkinin başında ise Cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı ayrıca Yasama ve Yargıyı da kontrol etmektedir¹⁷. Özbekistan'da ilk çok partili demokratik seçimler 1994'te yapılmış ve mevcut meclis oluşturulmuştur. 2004'te yapılan bir düzenleme ile yasama organı olarak, Yüksek Meclis, yüz elli üyeli Yasama Meclisi ile yüz üyeli Senato olarak yeniden şekillenmiştir. Senatoya; Karakalpakistan Cumhuriyeti, Taşkent Şehri ve diğer 12 vilayetten altışar senatör seçilmekte ve kalan on altı senatörü ise Cumhurbaşkanı atamaktadır. Bakanlar Kurulu üyeleri Başbakan tarafından önerilmekte ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmaktadır. Bakanlar Kurulu; başbakan, yedi başbakan yardımcısı, on beş bakan ve sekiz komite başkanı ile oluşmakta ve Kurul, Cumhurbaşkanı ve Yüksek Meclis'e karşı sorumlu olmaktadır. Meclis ise siyasi partilerin katılımı ile seçilen milletvekillerinden oluşmakta ve görev süresi beş yıl sürmektedir. 25 yaşını doldurmuş olan ve en az beş yıl Özbekistan'da sürekli ikamet eden Özbek vatandaşlar milletvekili seçilme hakkına sahip olmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022a).

Komşuları ile ilişkilerinde olumlu bir tavır geliştiren Özbekistan başta Afganistan olmak üzere bölgesel iş birliği açısından önemli sorumluluklar üstlenmektedir. 14 Ekim 2019 tarihinde Türk Konseyi'ne üye olan¹⁸ Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke 1991 yılında Türkiye olmuştur. 1992 yılında ise Türkiye ve Özbekistan arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. İlişkileri hukuki bir temele oturtmak amacıyla da 100'ün üzerinde ikili anlaşma ve protokoller imzalanmıştır. Özbekistan'ın Türkiye ile ticaret hacmi, 2017'de 1,5 milyar dolar, 2018'de 1,7 milyar dolar ve 2019'da ise 2,3 milyar dolar gerçekleşmiştir. Özbekistan'da 100'ü temsilcilik olan toplam 1300 Türk sermayeli firma başta tekstil, taahhüt, gıda, otelcilik, inşaat malzemeleri ve plastik, ilaç ve hizmet alanlarında faaliyet göstermektedir¹⁹.

16 <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/32914-o-zbekistonda-38-6-uy-xo-jaliklarida-6-va-un-dan-ko-p-kishilar-istiqomat-qilmoqda-3>

17 <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

18 <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

19 <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

2.1.5. Hukuki Çevre Koşulları

Özbekistan, egemen demokratik bir cumhuriyettir; bölgeleri, ilçeleri, şehirleri, kasabaları, yerleşim yerleri, kışlakları ve köyleri ile Karakalpakistan Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır. Özbekistan'da devleti temsil eden en yüksek organ, yasama yetkisini kullanan Özbekistan Cumhuriyeti Âli Meclisi'dir. Özbekistan, topraklarında yaşayan tüm milliyetlerin ve etnik grupların dillerine, gelenek ve göreneklerine saygılı bir tutum geliştirmekte ve bunun için de gerekli koşulları sağlamaktadır. Devlet gücü, halkın çıkarları doğrultusunda ve yalnızca Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası ve Anayasaya dayalı olarak kabul edilen kanunlar ile yetkilendirilmiş organlar tarafından kullanılmaktadır. Devlet otoritesi sistemini yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılığı ilkesi oluşturmaktadır. Özbekistan'da tek tip vatandaşlık tesis edilmiş ve vatandaşlık, kazanılma gerekçesi ne olursa olsun herkes için eşit kabul edilmiştir. Özbekistan'da zorunlu bir din dayatması kabul edilmemekte ve herkes herhangi bir dine inanma veya inanmama hakkına sahip olmaktadır. Sendikalara üyelik isteğe bağlı olmakta ve Özbekistan Cumhuriyeti bankacılık sistemi Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yönetilmektedir²⁰.

2.1.6. Demografik Çevre Koşulları

Özbekistan 35,8 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Nüfusun büyük bir çoğunluğu olan 6 milyon kişi Taşkent bölgesinde yaşamaktadır. Nüfusun 4,1 milyonu Semerkant'ta, yaklaşık 4 milyonu Fergana'da, 3,5 milyonu Kaşkaderya'da, 3,3 milyonu Andican'da yaşarken 1 milyonu ise Nevai'de yaşamaktadır. Erkek nüfus oranı %50,3 iken kadın nüfus oranı %49,7'dir. Çalışma çağındaki nüfus %57, çalışma çağı altındaki çocuklar %31,7 ve çalışma çağından büyük olan nüfus ise %11,3'tür. Genç bir nüfusa sahip olan Özbekistan'da ortalama yaşam beklentisi ise 73,8 yaş olup, erkeklerde 71,7 kadınlarda ise 75,8'dir. Kırsal bölgelerde ve şehirlerde ortalama yaşam beklentisi değişmemektedir. Özbekistan'da şehir nüfusu %50,9, kırsal nüfus %49,1 olup hemen hemen eşit dağılmaktadır. Çocuk sayısına göre doğumlar incelendiğinde ise tek çocuk oranı %97,8, iki çocuk oranı %2,1, üç veya daha fazla çocuk oranı ise %0,1'dir. Yeni doğan çocukların büyük çoğunluğunun da ebeveynleri 25-39 yaş ortalamasına sahiptir. Özbekistan'daki ölümlerin %74'ü dolaşım sistemi hastalıklarından kaynaklanmaktadır. Özbekistan en çok Kazakistan ve Rusya'dan göç almakta ve göç vermektedir (UZSTAT, 2022a).

2.1.7. Teknolojik Çevre Koşulları

Özbekistan'da 'Bilgi Teknolojileri ve İletişim Geliştirme Bakanlığı' 2015'te kurularak bilgi teknolojileri sektörünün ana düzenleyicisi olmuştur. Bilgisayar teknolojileri sektörü 2013-2020 dönemi için Özbekistan Cumhuriyeti Ulusal Bilgi ve İletişim Sistemi Entegre Geliştirme Programı tarafından düzenlenmektedir. Diğer taraftan Otomasyon ve Bilgi Teknolojileri Geliştirme Merkezi Dijitalleştirme ve Kamu Yönetimi (UZİNFOCOM) 2002'de

²⁰ <https://constitution.uz/en/clause/index>

kurularak kamu yönetimine ait tüm sektörlerde ve sosyoekonomik alanlarda bilgi iletişim teknolojisinin uygulanması konusunda yardımcı olmaktadır. Özbekistan'da bilgi işlem teknolojilerinin geliştirilmesiyle telekomünikasyon altyapısının genişletilmesine odaklanılmıştır. Ayrıca son 20 yıllık dönemde geniş bant erişimi ve video, telefon, yüksek hızlı internet ve HDTV kanalları vs. hizmetlerinin sağlanması için 2.000 km'den fazla fiber optik kablo döşenmiştir. Özbekistan, 2008'den itibaren fiber optik ağ bağlantısı sağlayarak Afganistan'da uygulanan ulusal fiber optik projesini de desteklemektedir. Fiber optik döngü aynı zamanda Afganistan'daki ana yol sistemini takip etmekte ve İran, Pakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi komşu ülkeler ile de ara bağlantı sağlamaktadır. Taşkent'te bulunan 4G LTE ağlarının Özbekistan'ın diğer bölgelerine de yayılması planlanmakta ve 5.875 baz istasyonunun devreye alınması ile cep telefonu kullanıcı sayısının 27 milyona yükseltilmesi ve sabit hat şebekesinin 550.000 numaraya kadar artırılması planlanmaktadır. İnternet erişimini sağlamak ve yaygınlaştırmak için de halka açık yerlerde, havaalanlarında, tren garlarında, otellerde ve diğer turistik alanlarda Wi-Fi teknolojisinin yaygınlaştırılması planlanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022c).

3.

ÖZBEKİSTAN'DA

İNANÇ TURİZMİ

Özbekistan'ın somut ve somut olmayan kültürel değerlerinden "inanç" olgusunun bir turizm ürünü olarak geliştirilmesi, bölgenin turizm endüstrisinde stratejik bir rol oynayacaktır.

3. ÖZBEKİSTAN'DA İNANÇ TURİZMİ

Özbekistan'ın somut ve somut olmayan kültürel değerlerinden "inanç" olgusunun bir turizm ürünü olarak geliştirilmesi, bölgenin turizm endüstrisinde stratejik bir rol oynayacaktır. Birçok ülkede olduğu gibi Özbekistan'da da turizmin sosyoekonomik açıdan refaha katkısı, turizm arz unsurlarının çeşitlenmesine ve onlardan sağlanan gelire bağlıdır. İnanç turizmine yönelik arz unsurlarının geliştirilmesi, aynı zamanda kültürel varlıkların korunmasını sağlamakta ve kültürel mirasın sürdürülebilir olmasında da önemli rol oynamaktadır. Özbekistan'da seyahat amaçları genel olarak incelendiğinde, seyahatlerin büyük çoğunluğunun akrabaları ziyaret etme amacıyla gerçekleştiği ve istatistiksel veri ve raporlarda seyahat amaçları içinde "kültürel ve inanç seyahatleri" gruplandırmasının bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Özbekistan'daki inanç turizminin yapısını ortaya koyabilmek için öncelikle genel hatları ile inanç turizmi, ardından Özbekistan'da hangi inanç turizmi çekiciliklerinin yer aldığı ve son olarak Özbekistan'da inanç turizminin mevcut durumu değerlendirilmiştir.

3.1. İNANÇ TURİZMİ

Kültürel bir turizm çeşidi olarak inanç turizmi, dinî değerlerin bulunduğu yerlere yönelik yapılan seyahatlerdir. Herhangi bir dine bağlı olan veya olmayan turistlerin dinî yerlere yaptığı ziyaretler inanç turizmini oluştururken, seyahat amaçları turistler arası farklılaşabilmektedir. Seyahat amaçlarındaki farklılıklar, herhangi bir dine mensup turistlerin zorunlu veya gönüllü seyahatlerinden oluşabileceği gibi herhangi bir dine mensup olmayan turistlerin de salt kültürel seyahatlerinden oluşabilmektedir. Kültürel bir turizm çeşidi olmasından dolayı inanç turizmindeki seyahatleri "seyahat amaçları" doğrultusunda nitelendirmek oldukça karmaşıktır. Bu nedenle inanç turizmi merkezlerine yönelik seyahat motivasyonları üzerinde bilimsel açıdan hâlen çalışılmaktadır.

İnanç turizminin gelişmesinde dünya üzerinde var olan dinler ve dinlerin maddi-manevi değerleri önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle dinî grupların bölgesel dağılımı, dinî ritüelleri, kutsal mekânları ve bölgenin altyapı ve üstyapı imkânları gibi faktörler inanç turizminin gelişimini etkilemektedir. 7,8 milyara ulaşan dünya nüfusu²¹ üzerinde yaklaşık 17 din bulunmakta ve nüfusun büyük çoğunluğu ise sekiz dinî grupta yer almaktadır. Dünya

21 <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

nüfusu üzerinde her 10 kişiden 8,8'i bir dine mensup olmakla birlikte; en çok inanılan veya en çok nüfusa sahip olan dinî gruplar 2020 yılı verilerine göre; Hristiyanlar (%32), Müslümanlar (24), Hindular (%14), dine bağlı olmayanlar (%12) ve Budistler (%7) dir. Diğer dinî gruplar ise halk dinleri (resmî inançları veya kutsal metinleri olmayan; Çin halk dinleri, Kızılderili dinleri vb. dinler) diğer dinler ve Yahudilerdir²². Bu kategoride bulunan turistler inanç turizminin demografik temelini oluştururken, özellikle dinî inanca sahip nüfus profilinin turistik talep açısından değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Dünyada üzerindeki en yaygın din Hristiyanlık, ikinci yaygın din ise İslam'dır. İslam aynı zamanda günümüzde en hızlı büyüyen dinî gruptur. Tahminlere göre 21'inci yüzyılın sonunda Müslüman nüfusun Hristiyan nüfusu geçmesi beklenmektedir; beklentinin nedeni ise Müslümanların diğer dinî gruplara nispeten daha genç nüfusa ve daha yüksek doğurganlık oranına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Genç nüfus oranı, doğurganlık hızı veya inanç değiştirilmesi gibi sebeplerle dünyanın dinî profilinin hızla değiştiği görülmektedir. Müslümanların ve dine bağlı olmayanların büyük çoğunluğu, Asya-Pasifik bölgesinde yaşarken nispeten Müslümanların daha az yaşadığı Avrupa'da da Müslüman nüfusu artmaktadır²³.

Dinî grup üyelerinin yaş ortalaması da inanç turizmi seyahatleri açısından önem arz etmektedir. Gençler arasında dinî yerleri görme ve bilgi edinme trendi yükselirken, 50 yaş üstü yaş grubunda da inanç turizmine yönelik seyahat tercihlerinin arttığı görülmektedir²⁴. Dinî grup üyelerinde Müslümanlar 23 yaş ile en genç yaş ortalamasına sahipken; Hindular 26, Hristiyanlar 30, diğer dünya dinleri 32, etnik dinler 33, dine bağlı olmayanlar ve Budistler 34, Yahudiler ise 36 yaş ortalamasına sahiptir. Bu açıdan yaklaşıldığında, dinî grup üyelerinin yaş ortalamasının gelişmekte olan ülkelerde daha genç, gelişmiş ülkelerde ise daha yaşlı olduğu görülmektedir²⁵.

İnanç turizmine yönelik seyahatler uluslararası turizmin gelişmesini desteklemekle birlikte, hem dinî değerlere ilişkin farkındalığı artırmakta hem de kültürel varlıkların korunmasını sağlamaktadır. İnanç turizmine yönelik destinasyon gelişimi dünya çapındaki birçok şehrin gelişmesini veya yeniden inşa edilmesini sağlamıştır. En iyi örnekler arasında ekonomileri büyük ölçüde hacıların seyahatine dayanan Fransa'da Lourdes, Suudi Arabistan'da Mekke, Irak'ta Kərbela ve İran'da Meşhed yer almaktadır (Ebadi, 2016). Birçok ülkenin ana gelir kaynaklarından birini oluşturan inanç turizmi, sağladığı sosyoekonomik gelişme ile hem turizmde çeşitliliği artırmakta hem de rekabeti güçlendirmektedir.

Dünyada inanç turizmine dikkat çekmek, farkındalığı artırmak ve turizm endüstrisi içinde sahip olduğu önemli potansiyeli ortaya koymak adına, ulusal ve uluslararası birçok kuruluş iş birliği halinde kongre, çalıştay ve toplantı düzenlemektedir. Bunlardan bazıları;

22 <https://www.thearda.com/world-religion/national-profiles?u=23r>

23 <https://www.pewresearch.org/religion/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/>

24 <https://www.advancemarketanalytics.com/reports/93715-global-religious-tourism-market>

25 <https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>

inanç turizminin geçmişten günümüze sahip olduğu değerleri ve potansiyeli birçok bilim dalıyla sentezleyerek ortaya koymayı amaçlayan ve Türkiye’de düzenlenen “Antik Dönemden Günümüze Anadolu’da İnanç Turizmi Kongresi”, Almanya’da düzenlenen “Uluslararası Din Turizmi, Dinî Yerler ve Anıtlar Konferansı (ICRTRSM)” ve Japonya’da düzenlenen “Uluslararası Din ve Hac Turizmi Konferansı (ICRPT)” dir. Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü de yaşayan kültürlerin, geleneklerin ve inançların turizme nasıl entegre edilmesi gerektiği konusunda 2013 yılında “Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma için Manevi Turizm Konferansı”nı Vietnam’da düzenlemiştir²⁶.

3.2. ÖZBEKİSTAN İNANÇ TURİZMİ ÇEKİCİLİKLERİ

Özbekistan’ın inanç turizmi çekicilikleri incelendiğinde Taşkent, Buhara, Semerkant, Hive ve Tirmiz şehirlerinin tarihî, kültürel ve kutsal açıdan önemli eserler içerdiği görülmektedir. Özbekistan’da özellikle Türk-İslam dünyasının önemli inanç liderlerine ait eserler ve türbeler yer almaktadır. Taşkent’te İsmail El-Buhari Medresesi, Semerkant’ta Sher-Dor Medresesi, Kok Camii ve Hz. Davut Türbesi ve Buhara’da Kalon Camii ve Mir-i-Arab Medresesi Müslümanlar için önemli inanç turizmi merkezlerindedir. Ayrıca İmam el Buhari ve İbn-i Sina gibi büyük İslam ve kültür âlimlerinin Özbekistan’da yaşamış olması da İslam dünyasında Özbekistan’ı potansiyel bir inanç turizmi merkezi yapmaktadır (Güleç, İlban ve Aydemir, 2020). Bu açıdan yaklaşıldığında Özbekistan’da turizm potansiyelinin kültür ve inanç açısından ön plana çıktığı söylenebilir.

3.2.1. Hive

Özbekistan’da önemli kutsal değerlerin bulunduğu önemli şehirlerden biri Hive’dir. Hive’de bulunan İçhan Kala iki bin yılı aşkın geçmişi ile Orta Asya Müslüman mimarisinin iyi korunmuş bir örneğidir. 1990’da UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne dâhil edilen yapı, 51 antik anıt ve 250 konutun bulunduğu bir yapı topluluğundan oluşmaktadır. Orta Asya’nın engebeli iklimi için tasarlanmış olan kapalı avlulu Djuma Camii, oranları ve iç boyutları ile benzersiz bir örnek teşkil etmekte ve iki sekizgen fenerle aydınlatılıp 212 sütun ile süslenmektedir. Sosyal alanları oluşturan medreseler ise Orta Asya’ya özgü İslam mimarisini oluşturmaktadır. Kare şeklindeki savunma duvarları ve çevresi ile İçhan Kala’nın toplam alanı bozulmadan günümüze kadar kalabilmiştir. Yapı içinde bulunan medreseler, camiler, dar geleneksel sokaklar, yerleşim yerleri, kervansaraylar, çarşılar ve minareler iyi bir şekilde korunmaktadır²⁷.

26 <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/978.928.4416738>

27 <https://whc.unesco.org/en/list/543>

Içhan Kala/Hive
Kaynak: Kişisel arşiv.

Hive
Kaynak: Kişisel arşiv.

Keltiminar/Hive
Kaynak: Kişisel arşiv.

3.2.2. Tirmiz

Tirmiz'de günümüze kadar ulaşmış zengin arkeolojik kalıntılar aynı zamanda Mahayana Budizmi kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Tirmiz vahasında bulunan antik Budist manastırı "Fayaz-Tepe", arkeologlar tarafından yarım asrı aşkın bir süre önce keşfedilmiş ve Kuzey Baktriya bölgesindeki Budizm'in altın mirası olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan Özbekistan Hârizm bölgesinde Parsi inancı – Hindistan ve Pakistan'da Zerdüştüçülük – olarak ifade edilen etnik grupların da ziyaret edeceği önemli bir yere ev sahipliği yapmaktadır. Zerdüşst mezarlarında cenazeler için kullanılan yükseltilmiş dairesel bir yapı olan ve "Dakhma" veya "Chylpik" olarak adlandırılan sessizlik kalesi orijinal hali ile günümüze kadar ulaşmıştır. Kale özellikle Zerdüştlerin ilgisini çekmekte ve dünyanın dört bir yanından bilim insanlarının ilgilendiği önemli bir inanç ve kültür alanı olmaktadır. Özbekistan'da Zerdüştlerin sayısı az olsa da Özbekistan halkının birçok geleneğindeki ve dilsel köklerdeki benzerlikler, su, ateş ve toprak gibi kutsal unsurların önemi bilinçli olmasa da bu eski dini günlük hayata bağlamıştır (Navruz-Zoda, Ibragimov, Rakhmanov, 2019).

Fayaz Tepe/Tirmiz,
Kaynak: Kişisel arşiv.

3.2.3. Semerkant

İki bin beş yüz yıldan fazla bir geçmişe sahip olan Semerkant, dünya kültürlerinin kavşağı olarak kabul edilmektedir. Milattan önce 7'nci yüzyılda antik Afrasiab olarak kurulan Semerkant 2001'de dünya mirası kültürel alanına dâhil olmuştur. Semerkant en önemli gelişimini 14'üncü yüzyıldan 15'inci yüzyıla kadar uzanan Timur Krallığı döneminde yaşamıştır²⁸. İlim ve medeniyete merkezlik eden ve birçok medeniyetin kültürel birikimlerini barındıran Semerkant oldukça önemli tarihî bir şehirdir. İslam tarihinde birçok önemli eser Semerkant'ta verilmiş veya birçok eser Semerkant'ta eğitim gören âlimler tarafından ortaya konulmuştur. Semerkant'ın Anadolu ile olan ilişkisi sanat ve mimarî yönden

²⁸ <https://whc.unesco.org/en/list/603>

gelişmiş olmakla birlikte aynı zamanda ortak inanç değerleri açısından da önemli bağlar geliştirmiştir. Öyle ki Hz. Ömer'in torunlarından büyük İslam âlimi Şeyh Ali Semerkandî Semerkant'ta doğmuş, ilmini bu bölgelerde tahsil etmiş ve ardından Anadolu'ya gelmiştir. Ali Kuşçu, Emir Sultan gibi daha birçok âlim de Özbekistan'dan Anadolu'ya gelerek ortak değerlerin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır (Oral, 2022).

Semerkant'ta toplam 1851 adet maddi ve kültürel miras değeri bulunmaktadır. Bu değerlerden en önemlileri; Timur İmparatorluğu'nun kurucusu Timur'un türbesi ve külliyesi olan "Gûr-ı Emîr", üç önemli medrese olan Uluğ Bey Medresesi, Şir-Dor Medresesi ve Tilla-Kari Medresesinin bir arada bulunduğu "Registan Meydanı", Orta Asya İslâm mimarisinin önemli eserlerinden biri olan ve Emir Timur'un eşi Bibi Hanım adına yaptırılan "Bîbî Hanım Camii", Orta Asya'da yaptırılan ilk camilerden biri olan "Hazreti Hızır Camii", Kusem b. Abbas'ın kabrinin bulunduğu alan "Şâh-ı Zinde", Hz. Danyal'ın mezarının bulunduğu "Hz. Danyal Türbesi" ve Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen *el-Câmî'u's-sahîh* isimli eseriyle tanınmış olan "İmam Buhari Türbesi"dir²⁹.

Registan Meydanı/Semerkant

Kaynak: Kişisel arşiv.

29 <https://religions.uz/uz/news/detail?id=812>

Dünyanın dört bir yanından giderek daha fazla hacının ilgisini çeken “İmam Buhari Türbesi” Orta Asya’nın ana dinî merkezi haline gelmiştir. Hadis dünyasının sultanı olarak anılan İmam Buhari’nin çalışmaları İslam dünyasında geniş çapta araştırılmakta ve Müslümanlar açısından da oldukça önem verilmektedir (Navruz-Zoda, İbragimov ve Rakhmanov, 2019). Kusem b. Abbas’ın türbesi çevresinde zaman içinde oluşan yapılar ile birlikte anılan Şâh-ı Zinde kutsal bir alan olarak kabul edilmiş ve bu alana verilen önem bölgede İslâmiyet’in yayılmaya başladığı tarihlerde başlamış ve yüzyıllarca sürmüştür. Alanın kutsal kabul edilmesinin sebebi Hz. Peygamber’in amcasının oğlu olan Kusem b. Abbas’ın İslam’ı yaymak için bu bölgeye gelmesi ve şehit olmasıdır. Bu nedenle Kusem b. Abbas için yapılmış olan kabir zaman içinde ziyaret edilen önemli bir kutsal yer olmuş ve etrafı türbeler, mezarlıklar ve diğer birçok yapı ile inşa edilmiştir (Beksaç, 2010). Semerkant’ta bulunan bir diğer önemli eser ise Hanefî mezhebinin 3’üncü kuşak âlimlerinden olan İmam Mâtürîdî’nin türbesidir. Hanefî mezhebinden olanların inanç imamı olan ünlü âlim Mâtürîdî İslam düşüncesinin istikrara kavuşması ve İslam ve Hanefîliğin Türkler arasında yayılmasında önemli görevler yapmıştır (Özen, 2003).

İmam Buhari Türbesi/Semerkant

Kaynak: Kişisel arşiv.

Bibi Hanım Camii/Semerkant
Kaynak: Kişisel arşiv.

Uluğ Bey Medresesi/Semerkant
Kaynak: Kişisel arşiv.

Özbekistan Cumhuriyeti inanç turizmini geliştirmek için Semerkant'ta birçok çalışma yürütmektedir. Semerkant bölgesindeki girişimcilere hanehalkı hizmetleri sağlamak için arazi alanları tahsis edilmiş ve bölgede tıbbi rehabilitasyon, spor kompleksleri ve 2 modern otel hizmete açılmıştır. Turizm sezonu boyunca her gün 100'den fazla otel yerli ve yabancı turistlere hizmet vermektedir. Aynı zamanda şehir merkezi ve çevre bölgelerde 30'dan fazla restoran ulusal, Kore, Rus ve Avrupa yemekleri sunmakta ve eğlence etkinlikleri düzenlemektedir³⁰.

3.2.4. Buhara

Özbekistan'da önemli kutsal eserlerin bulunduğu bir diğer şehir Buhara'dır. Buhara birçok Müslüman için Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra gelen 4'üncü önemli kutsal merkez sayılmaktadır (Akalin, 2020). Orta Asya'daki Orta Çağ şehirlerinin en eksiksiz örneği olan Buhara, iki bin yıldan daha eski bir geçmişe sahiptir. 10'uncu ve 17'nci yüzyıllarda Orta Asya'da bulunan iyi korunmuş İslam şehirlerinin de en iyi örneklerinden biri sayılmaktadır. Büyük ölçüde bozulmamış kentsel bir dokuya sahip olan Buhara 1993'te Dünya Mirası Kültürel Alanı listesine dâhil olmuştur. Antik Pers şehri İslam kültürünün önemli merkezlerinden biri olarak yüzyıllarca hizmet etmiş ve 8'inci yüzyılda Halifelik'in önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. 9'uncu ve 16'ncı yüzyıl arasındaki dönemde ise Buhara, 200'den fazla cami ve 100'den fazla medrese ile Yakın Doğu'daki Müslüman ilahiyatı ve özellikle tasavvufun da en büyük merkezi olmuştur. Buhara'da oldukça önemli inanç eserleri bulunmakla birlikte, en ilgi çekici anıtlar arasında 10'uncu yüzyıl Müslüman mimarisinin şaheseri ünlü İsmail Samani Türbesi yer almaktadır³¹.

Buhara'da bulunan diğer başlıca kutsal eserler; 1119'da yapılan "Namazgâh Camii", 10'uncu yüzyıldan kalan "İsmâil b. Ahmed es-Sâmânî Türbesi", 12'nci yüzyıldan kalan 45,30 m. yüksekliğinde bir minareye sahip olan ve 16'ncı yüzyılda inşa edilerek Arslan Han'ın yaptırdığı Kalan (Kalyon) Camii, 14'üncü yüzyıl sonundan kalan "Çeşme-i Eyyûb Türbesi", Mugak Attari Camii ve Uluğ Bey Medresesidir. Buhara'yı inanç turizmi açısından önemli kılan diğer bir unsur da Çağatay hânedanı ve Timurlular devrinde, hayatını Buhara ve civarında geçirmiş olan Bahâeddin Nakşibend tarafından Nakşibendiyye tarikatının kurulmuş olmasıdır³². Buhara'nın kutsal açıdan önemi Özbekistan'da halen Yedi Pirlar olarak bilinen Silsile-i Aliyye büyüklerinin yaşamış olmasından da kaynaklanmaktadır. Yedi Pirlar; Abdülhâlîk-ı Gucdüvânî, Arif-i Rivgerî, Hâce Mahmud İncîrfağnevî, Ali Râmî-tenî, Muhammed Bâbâ Semmâsî, Seyyid Emir Külâl ve Seyyid Muhammed Bahâeddin Nakşibend'dir (Küçüköğüt, 2018).

30 <https://religions.uz/uz/news/detail?id=812>

31 <https://whc.unesco.org/en/list/602>

32 <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhara>

Minare-i Kalan/Buhara

Kaynak: Kişisel arşiv.

Arap, Fars ve Türk medeniyetleri ile birlikte var olan Buhara'da her medeniyetin getirdiği inanç sistemleri var olmuş ve üç semavi din ile birlikte batıl inançlar da yer almıştır. Dolayısıyla Buhara'da bu inançları simgeleyen birçok kutsal eser bulunmaktadır. Buhara özellikle Orta Asya bölgesinin İslam kültürü açısından oldukça önemli bir şehridir. Buhara'daki İslamiyet öncesi dönemde şehirdeki yapılaşmalar daha çok sur ve kalelerden oluşurken, İslamiyet sonrası dönemde medrese ve cami gibi yapılaşmalar görülmeye başlamıştır. Buhara'da çok sayıda cami, türbe ve medrese bulunmasından dolayı seyyahlar tarafından Buhara "türbeler şehri" olarak da anılmıştır. Ayrıca Buhara'da birçok evliya ve mutasavvıf yaşamış ve yetişmiştir. Bahâeddün Nakşibendî, İmam Buhârî, Muhammed b. İsmail El-Buhârî, Tirmizî ve Mâtürîdî gibi oldukça değerli İslam âlimleri de Buhara'daki medreselerde eğitim görmüştür (Oba ve Gürbüz, 2021).

Özbekistan Cumhuriyeti Buhara'nın turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve doğrudan yabancı yatırımın turizm sektörüne çekilmesi için çeşitli çalışmalar yürütmektedir. 2019'da birinci uluslararası "Hac Turizmi" forumu bölgede inanç turizminin geliştirilmesi açısından yürütülen çalışmalardan biri olmuştur. Hac Turizmi Forumu kapsamında, turizm alanında yeni yerlerin geliştirilmesi, ilgi çekici turistik ürünlerin yaratılması ve bu konu ile ilgili sergilerin düzenlenmesi, yabancı konuklar ve turizm endüstrisindeki iş adamlarıyla iş birliklerinin genişletilmesi için görüşmeler ve planlamalar yapılmıştır³³.

33 <https://religions.uz/news/detail?id=1092>

Mir-i Arab Medrese/Buhara
Kaynak: Kişisel arşiv.

Samani Türbesi/Buhara
Kaynak: Kişisel arşiv.

3.2.5. Taşkent

Önemli kutsal varlıkların yer aldığı bir diğer önemli şehir ise Taşkent'tir. 1991'de bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti'nin kurulması ile Taşkent Özbekistan'ın başkenti olmuştur. Taşkent'in tarihi milattan önce iki bin yıllarına dayanmaktadır. Büyük İpek Yolu bölgesinden geçmesi şehrin stratejik önemini yıllar içinde daha da artırmıştır. Taşkent'in 2000'nci kuruluş yıldönümü UNESCO kararıyla 1983'te kutlanmış ve 1989'da barış yılı faaliyetlerine aktif olarak katıldığı için Birleşmiş Milletler'in kararı ile Taşkent'e barış elçisi fahrî unvanı verilmiştir. Günümüzde Orta Asya'nın en büyük şehri olan Taşkent, ayrıca önemli bir ticaret, sanayi ve kültür merkezi konumundadır. Taşkent'te kutsal açıdan önemli olan birçok turistik yer bulunmakla birlikte en bilinenleri; Emîr Timur Müzesi, Barak Han Medresesi, Kükeltaş Medresesi ve Kaffâl eş-Şâşî Türbesi olarak ifade edilebilir. Diğer taraftan Hz. Osman tarafından Kûfe'ye gönderilen Kur'ân-ı Kerîm nüshası "mushaf-ı şerif" Taşkent'te bir idarede ziyaretçilere açık bir şekilde bulunmaktadır. Zengi Ata, Cuma (Hâce Ahrâr Velî), Tilya Şeyh camileri; Yûnus Han, Kaffâl eş-Şâşî (Hz. İmam), Şeyh Hâvend-i Tahûr, Kaldirkâçbi, Zeynüddin Baba türbeleri; Kükeltaş, Ebül-Kâsım ve Barakhan medreseleri Taşkent'te bulunan diğer önemli ziyaret yerleridir (Muhammedcanov, 2011).

Hz. İmam türbesi olarak da bilinen Kaffâl eş-Şâşî türbesi, tefsir, hadis, kelâm ve fıkıh usulü eserlerinde Kaffâl ismiyle geçen âlim Muhammed b. Ali' Şâfîî fıkıhının Mâverâünnehir'de yayılmasını sağlayan kişinin mezarı üzerine yapılmıştır. Ayrıca Arap dili ve şiirde de dönemin en önemli otoriteleri arasında yer alan Kaffâl eş-Şâşî, cedel alanında da eser ortaya koyan ilk fıkıh âlimidir (Kallek, 2001).

Hazreti İmam Külliyesi/Taşkent

Kaynak: Kişisel arşiv.

Şehitler Anıtı Kompleksi/Taşkent
Kaynak: Kişisel arşiv.

Hristiyan Kilisesi/Taşkent
Kaynak: Kişisel arşiv.

3.3. ÖZBEKİSTAN'DA İNANÇ TURİZMİNİN MEVCUT DURUMU

Doğu ve Batı arasındaki ana ticaret yollarının bağlantısında önemli rol oynaması Özbekistan'ı medeniyetin ve dinî yayılmaların merkezi haline getirmiştir. Bu nedenle kültürel ve dinî değerlerin ziyaretçiler için oldukça önem arz ettiği inanç turizmi Özbekistan'da önemli bir turizm potansiyeli yaratmaktadır. Özbekistan'ın Zerdüştlüğün en eski egemen inançlarını taşıması, Buhara Yahudilerinin tarihi vatanı olması, Mahayana Budizmi'ne ait çekiciliklere sahip olması ve İslamî kültürel Rönesans'a ait başlıca türbelere sahip olması, Özbekistan'ın inanç turizmi açısından potansiyel değerlerini oluşturmaktadır. Ayrıca Müslümanlar açısından oldukça önemli olan İmam Buhârî Türbesi, Orta Asya'nın dinî merkezi haline gelmiştir. Dünyanın dört bir yanından giderek daha fazla inanç seyahatlerini çekmesi, İmam Buhârî Türbesi'nin inanç turizminde önemli bir yer edinmesini sağlamaktadır (Navruz-Zoda, İbragimov ve Rakhmanov, 2019).

Müslüman nüfusun ağırlıklı olmasının da etkisiyle Özbekistan özellikle Müslümanlar için çekici bir destinasyon olmaktadır. Müslümanlar için önemli bir ziyaret yeri olan ve Yedi Aziz adıyla da bilinen Bahâeddîn Nakşibendi Özbekistan'ın inanç turizminde oldukça önemli bir yeri olan anıt mezardır. Ayrıca Müslümanlar tarafından türbeyi üç kez ziyaret etmenin, Mekke ve Medine türbelerine yapılan bir ziyarete eşit olduğuna inanılmaktadır

(Navruz-Zoda ve Navruz-Zoda, 2016). İnanç turizminde dinî grupların önemi, tarihsel süreç içinde toplumlar arası yaşanan kültürel birlikteliklerin maddi ve manevi dinî değerler yaratmasından kaynaklanmaktadır. Dinî değerler bazı dinî gruplar için özelken bazıları için ortak değerleri oluşturabilmektedir. Bu nedenle inanç turizminin değerlendirilmesinde dinî grupların nüfus dağılımı önem arz etmektedir.

Güney ve Orta Asya bölgesi ağırlıklı dini grubu Müslümanlardan oluşan bir bölgedir. Aynı zamanda Hristiyanlar ve Müslümanlar dünyada en yaygın dinî grup olmakla beraber Güney ve Orta Asya'nın da nüfus çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bir Orta Asya ülkesi olarak Özbekistan'da da nüfusun büyük çoğunluğu (%95) Müslüman, ikinci büyük çoğunluğu dine bağlı olmayanlar (%3,89) ve üçüncü büyük çoğunluğu ise Hristiyanlardan (%1,04) meydana gelmektedir. Özbekistan'ın dinî gruplarının içinde nüfus yoğunlukları az olmakla birlikte Budistler, Etnik dinciler, Yahudiler ve Zerdüşter de bulunmaktadır. Turist akışı açısından değerlendirildiğinde; Özbekistan'ın en fazla turist çektiği Kazakistan'ın nüfusunun %69'unun Müslüman, Kırgızistan'ın nüfusunun %87'sinin Müslüman, Rusya'nın nüfusunun %82'sinin Hristiyan ve Türkiye'nin nüfusunun da %98'inin Müslüman olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Dinî grupların nüfus oranları (2020)

Dinî gruplar	Özbekistan	Güney-Orta Asya	Dünya
Hristiyanlar	%1,04	%3,88	%32,16
Müslümanlar	%94,78	%35,21	%24,20
Dine bağlı olmayanlar	%3,89	%1,00	%11,57
Budistler	%0,11	%1,54	%6,83
Etnik dinciler	%0,16	%3,09	%3,65
Yahudiler	%0,01	%0,00	%0,19
Zerdüşter	%0,00	%0,01	%0,00

Kaynak: The Association of Religion Data Archives [the ARDA]³⁴

34 <https://www.thearda.com/world-religion/national-profiles?u=236c>

Özbekistan inanç turizmi açısından önemli bir turizm potansiyeline sahip olmasına karşın, istatistik verilerinde seyahat amaçları içinde “inanç” yer almadığı için inanç turizmine yönelik talep açısından net bir değerlendirme yapılamamaktadır. Özbekistan’a yönelik seyahatler, akraba ziyaretleri, rekreasyon ve boş zaman, iş, sağlık, ticaret ve eğitim amacıyla gerçekleştirilmekte ve seyahatlerin %85,7’si gibi büyük bir çoğunluğunu akraba ziyaretleri oluşturmaktadır³⁵. Özbekistan’a sahip olduğu zengin tarihsel, kültürel, arkeolojik vb. değerleri açısından yaklaşıldığında, turistik potansiyellerinin yeteri kadar değerlendirilemediği görülmektedir.

Özbekistan’ın 2022-2026 kalkınma stratejilerinde; turizm ve kültürel miras altyapısının geliştirilmesi, 8.000’den fazla kültürel miras alanının etkin kullanımı için bir devlet programının benimsenmesi, yabancı turist sayısının 9 milyona çıkarılması ve Semerkant’ın bir “turizm merkezine” dönüştürülerek; turizm hizmet hacminin en az 10 katına çıkarılması hedeflenmiştir. Bunun yanında Özbekistan’a turist çekmek için çeşitli kültür ve eğlence etkinliklerinin önemi dikkate alınarak ülkede her bölgenin özelliklerine göre çeşitli toplu etkinlikler de düzenlenmektedir. İnanç turizmi açısından bu etkinliklerden en dikkat çekici olanı 2019’da ilk “Hac (kutsal yolculuk) Turizm Forumu”nun Buhara bölgesinde gerçekleştirilmesi olmuştur³⁶. Ayrıca Özbekistan’da “Kutsal Ziyaret Turizmi” konseptiyle Türk Devletleri Teşkilatına üye devletler ile Özbekistan arasında hac turizminin geliştirilmesine yönelik tedbirlerin yer aldığı geniş kapsamlı bir program da hazırlanmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://lex.uz/docs/6137065>) etkinlikler de düzenlenmektedir. İnanç turizmi açısından bu etkinliklerden en dikkat çekici olanı 2019’da ilk “Hac (kutsal yolculuk) Turizm Forumu”nun Buhara bölgesinde gerçekleştirilmesi olmuştur³⁷. Ayrıca Özbekistan’da “Kutsal Ziyaret Turizmi” konseptiyle Türk Devletleri Teşkilatına üye devletler ile Özbekistan arasında hac turizminin geliştirilmesine yönelik tedbirlerin yer aldığı geniş kapsamlı bir program da hazırlanmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://lex.uz/docs/6137065>)

35 <https://stat.uz/en/quarterly-reports/9512-2021-eng#january-december>

36 <https://strategy.uz/index.php?news=797&lang=en>

37 <https://strategy.uz/index.php?news=797&lang=en>

4.

İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK İYİ UYGULAMALAR

- İnanç motivasyonu ile yapılan seyahatlerde gözlenen artış "inanç turizmi"ne gün geçtikçe daha büyük bir önem kazandırmakta ve turizm çeşitleri içinde ön plana çıkarmaktadır. İnanç turizminin giderek artan önemi, dünyada ve Türkiye'de inanç turizmine yönelik iyi uygulama örnekleri incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.
- İnanç turizmine yönelik dünyada verilebilecek iyi uygulamalar; Suudi Arabistan, Vatikan, İsrail, İspanya, Fransa, Filistin, Hindistan, Meksika, Endonezya ve Mısır örnekleridir.

4. İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK İYİ UYGULAMALAR

Turizmin dünya çapında güçlü ve dirençli bir şekilde büyümesi, hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların desteği ile mümkündür. Bu nedenle turizmin canlandırılarak acil önceliklere yer verilmesi ve turizmin sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarından biri olmaya devam etmesi için ulusal ve uluslararası çalışmalar yapılmaktadır. Bu amaca yönelik olarak Dünya Turizm Örgütü tarafından çeşitli toplantılar düzenlenmekte ve en iyi uygulamalar ve öneriler paylaşılarak her düzeyde iş birliğinin teşvik edilmesi üzerinde çalışılmaktadır³⁸. Dünya hizmet ihracatının %30'unu oluşturmasından dolayı turizme öncelik verilmesi önem arz etmektedir. Diğer taraftan ihracat açısından turizm sektörü, yakıtlar, kimyasallar, gıda ve otomotiv ürünlerinden sonra 5'inci sırada yer alırken, birçok gelişmekte olan ülkede ise 1'inci sırada yer almaktadır³⁹. Seyahat hareketliliği açısından yaklaşıldığında ise dünyada turist sayısı 1995-2016 dönemi boyunca yıllık %4,1 büyümüştür. Aynı dönem boyunca "arkadaş, akraba ziyareti, 'din' ve diğer amaçlı seyahatler" %4,5'lik büyüme oranı ile diğer seyahat amaçları içinde en çok büyüme oranı gösteren seyahat amacı olmuştur⁴⁰. Din amaçlı yapılan seyahatlerde gözlenen artış "inanç turizmi"ne gün geçtikçe daha büyük bir önem kazandırmakta ve turizm çeşitleri içinde ön plana çıkarmaktadır. İnanç turizminin giderek artan önemi, dünyada ve Türkiye'de inanç turizmine yönelik iyi uygulama örnekleri incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.

4.1. DÜNYADAN İYİ UYGULAMALAR

İnanç motivasyonu veya kültürel bir motivasyonla kutsal yerlere yapılan seyahatler, bulunduğu bölgenin ekonomik ve kültürel faaliyetlerine hareketlilik katmakta ve bazı ülkelerin de ana gelir kaynaklarından birini oluşturmaktadır. İnanç turizmine yönelik uygulamalar dinî grupların inanç değerlerini yorumlama farklılıklarına göre de bölgeden bölgeye ve zaman içinde değişebilmektedir. Bu kapsamda inanç turizmine yönelik dünyada verilebilecek iyi uygulamalar; Suudi Arabistan, İtalya, İsrail, İspanya, Fransa, Filistin, Hindistan, Meksika, Endonezya ve Mısır örnekleridir.

38 <https://www.unwto.org/news/unwto-brings-tourism-sector-together-to-plan-for-the-future>

39 <https://www.unwto.org/archive/global/press-release/2013-05-15/international-tourism-receipts-grew-4-2012>

40 <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/978.928.4419470>

4.1.1. Suudi Arabistan/Mekke

Dünyadaki en önemli inanç turizmi merkezlerinden biri Suudi Arabistan Krallığı'nda bulunan Mekke şehridir. Mekke Müslümanların hac ibadetini gerçekleştirdiği kutsal bir şehirdir. Mekke'nin kutsal önemi, yeryüzünde yapılan ilk mescit olan 'Mescid-i Harâm' ve içinde Müslümanların hac ibadetini gerçekleştirmek için tavaf etmeleri gereken kutsal yapı olan 'Kâbe'nin bulunmasıdır. Mescid-i Harâm'ın İslamiyet için kutsallığı, Hz. Muhammed'in ziyaret edilmeye değer olan en önemli üç mescidden biri olarak Mescid-i Harâm'ı ve bu nedenle de burada yapılan ibadetin diğer mescidlerde yapılan ibadetlerden daha faziletli sayıldığını bildirmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer Mescidler olan Medine'de yer alan Mescid-i Nebevî ve Kudüs'te yer alan Mescid-i Aksâ da Müslümanlar için oldukça önemli kutsal yerlerdir. Hz. Muhammed İslâmiyet'i tebliğ etmek için zaman zaman İslâm'ın en önemli camisi olan Mescid-i Harâm'ı kullanmıştır. Özellikle hac mevsimlerinde dünyadaki Müslümanlar için toplanma yeri ve ilim merkezi olmasından dolayı tarih boyunca günün her vaktinde büyük bir hareketlilik yaşanmış ve yaşanmaya da devam etmektedir (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2004).

İslâm'ın beş şartından biri olan hac ibadetinde dünyanın her yerinden Kâbe'ye gelen Müslümanlar aynı fiilleri aynı şekilde gerçekleştirmekte ve hac ibadetini Allah'a olan teslimiyetin bir ifadesi olarak görmektedir (Görgün, 1996). Allah'a kulluk etmek amacıyla yapılmış ilk mâbed olan Kâbe'nin Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın evi olarak kabul edilmesi Mekke'yi güvenli ve insanların mânen temizlendiği kutsal bir yer yapmıştır (İşbilir, 2003). Müslümanlar için en önemli kutsal yer olması ve her yıl düzenlenen hac faaliyetleri Mekke'nin dünyadaki en popüler inanç turizmi destinasyonlarından biri olmasını sağlamaktadır.

İslam dininin en kutsal ibadet merkezlerinin yer aldığı Suudi Arabistan Krallığı için hac faaliyetleri önemli bir gelir kaynağı yaratmaktadır. Turistlerin büyük çoğunluğunu inanç merkezleri sayesinde çeken ve 2021'de 3,5 milyon turist ağırlayan Suudi Arabistan'ın⁴¹, 2030'a kadar 100 milyon turisti çekme hedefi bulunmaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan'da inanç turizmini daha çok geliştirmek ve turist sayısını artırmak amacıyla ülkede "2030 Vizyonu" kapsamında en fazla kaynak turizm endüstrisine ayrılmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022b).

41 <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>

Mekke/Suudi Arabistan

Kaynak: Halil Kaya (30.01.2004)

4.1.2. Vatikan

Hristiyanlar için en büyük üç dinî destinasyon olan Kudüs ve Santiago de Compostela'nın yanında bir diğeri de İtalya'nın Roma şehrinde bulunan Vatikan Şehir Devleti'dir. Vatikan, Roma Katolik kilisesinin merkezi olması dolayısıyla Hristiyanlar arasında oldukça ünlü bir hac merkezidir. Aziz Petrus'un mezarı üzerine kurulan Vatikan şehri Katolik Kilisesi'nin lideri Papa'ya da ev sahipliği yapmaktadır. Vatikan ve Roma küresel bir turizm destinasyonu olarak dünyanın her tarafından turist çeken önemli bir dinî merkezdir. Turistlerin oldukça ilgi gösterdiği ve Vatikan'ın en önemli kutsal yeri olan Aziz Petrus Katedrali aynı zamanda Katolikliğin de temsilcisi konumundadır (Kim ve Kim, 2018).

Vatikan kutsal yerler açısından oldukça zengin olmakla birlikte en önemli kutsal yerleri; Hristiyanlığın en büyük kilisesi olan Aziz Petrus Bazilikası, St. John Lateran Bazilikası, St. Paul Bazilikası, Santa Maria Maggiore Bazilikası, Redemptoris Mater Şapeli, Vatikan Nekropolü, Sistina Şapeli ve Pauline Şapeli'dir⁴². Vatikan'daki müzelerde de önemli kutsal eserler bulunmakta ve müzeler Papalar tarafından yüzyıllarca toplanan sanat, arkeoloji ve etno-antropoloji koleksiyonlarına ev sahipliği yapmaktadır. Müzelere herkesin erişimini kolaylaştırmak için %74'ün üzerinde engeli bulunan ziyaretçilere refakatçi ile birlikte giriş, sağlıklar için İtalyan işaret dilinde ücretsiz rehberli turlar ve görme engeli bulunan ziyaretçilere dokunsal ve çoklu duyusal turlar ücretsiz bir şekilde sunulmaktadır⁴³. Vatikan'daki kutsal değerlerin turistik ürün olarak sunulması ile birlikte kutsal yerlere yönelik ziyaretleri kolaylaştırıcı uygulamalar Vatikan'ı dinî bir merkez yaparak dünyaca ünlü bir inanç turizmi merkezi haline getirmiştir.

Aziz Petrus Meydanı/Vatikan

Kaynak: Kişisel arşiv.

42 https://www.vatican.va/various/basiliche/index_en.html#

43 <https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/musei-del-papa/storia.html>

4.1.3. İsrail/Kudüs

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet için önemli olan kutsal şehirlerden bir diğeri 'inanırlar şehri', 'adalet yurdu', 'barış şehri', 'doğruluk şehri' ve 'Allah'ın şehri' gibi isimlerle de anılan Kudüs'tür. Peygamberlerin övgüyle bahsettiği Kudüs şehri Yahudiliğin en yüce değerlerinin simgesi olup Semavî dinler içinde önemli bir yerdedir. Yahudiliğe göre İsrail kutsal bir ülke olup en kutsal olan yerin de Kudüs olduğu kabul edilmektedir. Kudüs'teki Mescid-i Aksâ mabedi ise yeryüzündeki en kutsal yer olarak ifade edilmektedir. Kudüs'ün ibadet merkezi oluşu Hz. Dâvûd ile başlamış ve kutsal açıdan önemi ise Yahudi devletinin Mesîh tarafından bu topraklarda kurulacağına dair inançtan kaynaklanmıştır. İslam'da Kudüs "mukaddes toprak" ve Mescid-i Aksâ da Mescid-i Harâm ve Mescid-i Resûlullah ile birlikte ziyaret edilecek üç mescidden biri olarak geçmektedir. Hristiyanlık'ta da Kudüs önemli bir yer olarak görülmekte ve İncil'lere göre Hz. İsa'nın Kudüs'ü birçok kez ziyaret ettiği ve orada öldüğü belirtilmektedir (Harman, 2002). Bu nedenle Kudüs semavi dinler için de oldukça önemli bir hac merkezi olup inanç turizmi açısından da dünyadaki en popüler destinasyonlardan biridir.

Mescid-i Aksâ/Kudüs/İsrail
Kaynak: Halil Kaya (24.11.2005)

4.1.4. İspanya/Santiago De Compostela/Aziz James Yolu

Kutsal yerlerin popülerleşmesi ile birlikte dinî amaçlı seyahatlerin yanında kültürel amaçlı seyahatlerin de oldukça yaygınlaştığı görülmektedir. İspanya'nın Galiçya Özerk bölgesinde *Santiago de Compostela* şehrinde bulunan 'Aziz James Yolu' (Way of St. James) popülerleşen kutsal yerlerden biridir. Hz. İsa'nın on iki havarisinden biri olan ve Hristiyanlığı yaymak için çalışan Aziz James'in Kudüs'te idam edilmesi ve yaklaşık sekiz yüzyıl sonra mezarının bulunması ile birlikte bölge hac yerine dönüşmüş ve Aziz James'in mezarına giden yol günümüzde binlerce turisti ağırlayan popüler bir kültür yolu haline gelmiştir. Mezarın, İspanya'nın İslam hâkimiyetinde olduğu 9'uncu yüzyılda bulunması, Hristiyan dünyası için büyük bir öneme sahip olmuştur. Mezarın bulunması aynı zamanda *Santiago de Compostela*'nın kısa süre içinde Kudüs ve Roma ile kıyaslanabilir önemde Hristiyan bir hac yeri olmasını sağlamıştır. Mezar bulunduğu ilk olarak şapel inşa edilmiş ve zaman içinde anıtsal bir katedrale dönüşmüştür. Hristiyan hacılarını Aziz James'in mezarına götüren tüm Aziz James yollarının son varış noktası *Santiago de Compostela* şehrinde bulunan Katedral'dir. Katedral'e giden birçok Aziz James yolu bulunmakla birlikte en popülerleri yürüyerek 30 gün süren Fransız Yolu'dur. Aziz James Yolu aynı zamanda Avrupa Parlamentosu tarafından belirlenen ilk Avrupa Kültür Rotası olmuştur. Dinî bir merkez olarak '*Santiago de Compostela*' ise UNESCO tarafından Dünya Mirası Alanı olarak belirlenmiştir. Günümüzde *Santiago de Compostela*'ya binlerce turist hacı olarak veya kültürel amaçlarla yürüyerek, bisikletle veya at sırtında gelmektedir. Aziz James yolunda ziyaretçiler için manastırlar, kiliseler, hastaneler, sığınaklar, köprüler ve yollar yapılmış ve şehir böylece kırsal nüfusu da kendine çekerek gelişmiş bir şehir haline gelmiştir⁴⁴. Aziz James Yolu, 1980'lerin sonlarından beri Galiçya turizm politikasının ve çoğu politika girişiminin de odak noktası olmuştur. Bölgede hac ziyaretlerinin yanında turistik ve kültürel faaliyetler de düzenlenmekte ve ziyaretçi sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Santos ve Trillo-Santamaria, 2017).

4.1.5. Fransa/Lourdes Meryem Ana Tapınağı

En popüler inanç turizmi merkezlerinden bir diğeri Fransa'da yer alan Lourdes şehrindeki 'Lourdes Meryem Ana Tapınağı'dır. Meryem Ana'nın 18 kez görüldüğüne inanılan Tapınak her yıl 3 milyon hacı tarafından ziyaret edilen önemli bir kutsal alandır. Meryem Ana'nın 1858'de Aziz Bernadette Soubirous'e 18 kez görünmesi ile kutsal alanda 25 şapel ve 3 bazilika inşa edilmiştir. Her yıl yaklaşık 10.000 ayinin yapıldığı kutsal alanda 22 ibadethane bulunmakta ve dünyanın her yerinden ziyaretçi çekmektedir. Üç bazilikadan ilki Meryem Ana'nın 13'üncü görünüşü sırasında talebi üzerine inşa edilen 'Lekesiz Gebelik Bazilikası'dır. İkincisi 'Meryem Ana Bazilikası' ve üçüncüsü ise yer altı bazilikası olan 'Aziz Pius X Bazilikası'dır. Meryem Ana'nın Aziz Bernadette'e yer altındaki su kaynağını bulması için nereyi kazması gerektiğini söylemesi ile de Tapınak alanında bulunan su şifalı kabul

44 <https://www.santiagoturismo.com/camino-de-santiago>

edilmiştir. Bu nedenle ziyaretçiler suyu içmek veya yanlarında götürmek için çeşmelere yoğun ilgi göstermektedir. Lourdes Meryem Ana Tapınağı'nda birçok başka dinî uygulamalar da yer almaktadır. Hem hacılar hem de turistler için popüler bir destinasyon haline gelen Tapınak, inançlardan bağımsız olarak bölgenin dinî önemini öğrenmek ve istenilirse dinî uygulamalara katılmak için ziyaretçilere birçok fırsat sunmaktadır⁴⁵.

4.1.6. İsrail-Filistin/Lod/St. George Kilisesi

Kutsal yerlerin inanç turizmi açısından gelişmesinde iç turizm hareketlilikleri önemli bir faktördür. Kutsal yerlerde yaşanmış olan olaylar ve kutsal görülen kişiler ile kurulan bağlar, iç turizm hareketliliğinin de ana kaynağını oluşturabilmektedir. İsrail ve Filistin'de her yıl 16 Kasım'da Lod şehrinde yer alan St. George kilisesine yapılan hac seyahatleri iç turizmin en önemli bileşenini oluşturmaktadır. Şehirde çoğunluğu Yahudiler oluştururken, önemli bir kısım hem Müslüman hem de Hristiyan olan Araplardan oluşmaktadır. Bu nedenle St. George kilisesine yönelik seyahatler, toplum içindeki çoğulculuğu ifade ederek, inançlar arası ilişkileri geliştirmesi açısından post-modern bir hac olarak da görülmektedir. Farklı ülkelerden gelen turistlerle birlikte, yerel halkın günlük ziyaretlerinin de etkisiyle kilisede köklü bir ritüel meydana gelmiştir. Bu sayede insanlar ülke çapında seyahat ederek kültürel kimliklerini kutlayıp başkalarıyla da paylaşma şansı elde etmektedir. Seyahatler bölgeye çok sayıda ticari faaliyet imkânı sağlarken, kiliseye yapılan bağışlar ve kilisede bulunan hediyelik eşya dükkânından sağlanan gelirler ile birlikte bölgedeki diğer işletmeler de – dükkânlar, kafeler, restoranlar ve ulaşım şirketleri gibi – seyahat hareketliliğinden yararlanmaktadır (Diktaş, 2020).

4.1.7. Hindistan

Yerel halkın dinî çeşitliliği ve inançların gerektirdiği ritüeller iç turizm hareketliliklerini önemli oranda etkilemektedir. Birçok dine ev sahipliği yapmış olan Hindistan'daki iç turizmin yaygınlığı da dinî ritüellerden ve hac seyahatlerindeki yaygınlıktan kaynaklanmaktadır. Hindistan'da iç turizmin yaklaşık %60'ı hac seyahatlerinden elde edilmektedir. Kutsal ziyaretlerin oldukça önemli olduğu Hindistan'da dinî ritüeller, festivaller, kutlamalar ülkenin kalkınmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Yalnızca bir festival – Kumbh Mela festivali – 2013'te 70 milyon turist çekmiştir. Bu etkinlik, dünyanın en büyük dinî organizasyonu olup 12 yılda bir düzenlenmektedir. Festival kapsamında yer alan dört şehirden biri olan Allahabad (Prayagraj) ise her yıl ortalama 40 milyon turist çekmektedir (Kandpal, 2019).

45 <https://www.lourdes-france.org/en/>

Kutsal Ganj Nehri/Varanasi/Hindistan
Kaynak: Burak Ayık (20.09.2017)

Altın Mabet Amritsar/Hindistan/Sihlerin hac yeri
Kaynak: Burak Ayık (16.09.2017)

Altın Mabet Amritsar/Hindistan/Sihlerin hac yeri

Kaynak: Burak Ayık (16.09.2017)

Birçok kültürel ve kutsal değerleri ile Hindistan UNESCO'da toplam 40 adet varlığı ile temsil edilmektedir. Hindistan'da dinî açıdan önem arz eden; Ellora Mağaraları, Fatehpur Sikri, Khajuraho Anıtlar Grubu, Goa Kiliseleri ve Manastırları vb. yerler UNESCO tarafından korunmaktadır⁴⁶. Hindistan'da bulunan çok sayıda kutsal alan binlerce turist çekmekte ve Holi, Divali gibi popüler dinî bayramlar son dönemlerde popülerliklerinin artması sebebiyle de uluslararası festivallere dönüşmektedir.

4.1.8. Meksika/Izamal Meryem Ana Tapınağı

Her dinin gerektirdiği birtakım ritüeller bulunmakta ve bu ritüeller günümüze kadar gelmektedir. İnsanların en yaygın ritüeli ise kutsal yerleri ziyaret etmektir. 'Izamal Meryem Ana Tapınağı' da Meksika'da bulunan ve bölgede en çok ziyaret edilen kutsal alanlardan biridir. Izamal, Yucatán yarımadasının dinî uygulamalarının ve kültürünün bir örneğidir. Diğer taraftan Katolik kutsal alanları ziyaret etme geleneğinin de önemli bir parçasıdır. Izamal'ın yerel ziyaretçileri fazla olmakla birlikte bölgesel düzeyde de büyük bir çekiciliği bulunmaktadır. Izamal Meryem Ana Tapınağı'na yapılan ziyaretler, Meryem Ana'nın Maya yarımadasının koruyucusu olduğu inancından etkilenmektedir. Ziyaret motivasyonları dinî veya kültürel amaçlarla gerçekleşmektedir. Ancak turistlerin çoğu Tapınaklı dinî motivasyonlarla ziyaret etmektedir. Ziyaretçiler, dinî ritüellere katılmakta aynı zamanda rekreasyon faaliyet-

46 <https://whc.unesco.org/en/statesparties/in>

lerine de katılarak diğer turizm hizmetlerinden faydalanmaktadır. Kutlama haftasında Manastır'ın yanındaki iki meydanda kurulan alanda, yerel restoranlar ve panayır kurulmakta ve ziyaretçiler, yemek yiyip panayırda yürüyüş yapmaktadır. Panayırda, fuar, yiyecek, alkollü içecekler, giysiler, el sanatları, dinî hediyelik eşyalar, oyun ve çeşitli ev eşyaları sunan gayri resmî satıcılar da yer almaktadır. Alkollü içeceklerin satıldığı stantlara turist çekmek için de gece gündüz yüksek sesli müzik çalınmaktadır (Alvarado-Sizzo, Frejomil ve Crispin, 2017).

4.1.9. Endonezya/Kemaliq Lingsar

Farklı inanç sistemlerindeki insanların, ortak manevi değerleri temsil eden kutsal yerlerde birbirleriyle kurdukları hoşgörü ilişkisinden inanç turizmi olumlu şekilde etkilenmektedir. Hoşgörü örneğinin yaşandığı kutsal yerlerden biri Endonezya'da bulunan Kemaliq Lingsar'dır. Bu kutsal yer, içinde bir tapınak binası bulunan büyük bir park kompleksidir. Müslümanların ve Hinduların ortak bir şekilde ibadet ettiği Kemaliq Lingsar inanç ve ibadet merkezi olarak kullanılmaktadır. Burada Müslümanların inek kesmeyeceğine ve sığır eti yemeyeceğine, Hinduların da domuz kesmeyeceğine ve domuz eti getirmeyeceğine dair yazılı olmayan bir anlaşma içinde ibadet edilmektedir. Böyle bir anlayış içinde Hindu ve Müslüman toplulukları iş birliği ile ritüel alanını paylaşmaktadır (Suhadah vd., 2022).

Endonezya'da toplumun %60'ı kiliselerin insanların manevi ihtiyaçlarına cevap verdiğine inanmakta, %85'i kendisini dindar bir kişi olarak tanımlamakta ve %74'ü de ayda en az bir kez dinî törenlere katılmaktadır⁴⁷. Endonezya'da çoğunlukla Müslümanların yaşaması ve resmî dinin de İslam olması, dolayısıyla mecburi olmasa da helal etiketlendirmesi toplum tarafından aranmakta veya en azından tercih sebebi olmaktadır. Bu nedenle helal ürün ve hizmetlerin pazarlanması ve satışı Endonezya'nın inanç turizmi açısından avantajlara sahip olmasını sağlamaktadır.

4.1.10. Mısır/Sina Dağı/St. Catherine Manastırı

Kutsal yerlerdeki farklı inanç değerlerinin hoşgörü ve iş birliği içinde yaşanmasının, inanç turizmi açısından önemini gösteren diğer bir örnek, Mısır'da yer alan Sina Dağı ve zirvesinde bulunan kutsal manastırdır. Hz. Musa'nın 10 Emir'i aldığı Sina Dağı'nda yer alan 'St. Catherine' manastırı insanların ibadet için geldiği bir hac yeridir. Farklı semavî dinlere ait değerleri içeren Sina Dağı ve St. Catherine Manastırı on dört asırlık İslam hakimiyeti ile varlığını sürdürmektedir. İslam hakimiyetinden önce Bizans yönetiminde iken Hz. Muhammed tarafından Sina Dağı keşiflerine can ve mal güvenliklerinin Müslümanlar tarafından korunacağına dair – el izi ile mühürlenmiş – 'Ahidname' isimli belge verilmiştir. Bu belge ile hem manastırın korunması hem de Müslüman ve Hristiyan toplumlar arasında barışçıl ve iş birliğine dayalı ilişkilerin gelişmesi sağlanmıştır. Manastır St. Catherine ile birlikte aynı zamanda 170'den fazla Sina Azizi tarafından da onurlandırılmakta; ancak Manastırın adı, Hristiyan münzevi bir kişi aracılığıyla Hristiyan olan ve putlara tapınmayı

47 <https://www.thearda.com/world-religion/national-profiles?u=109c#IRFDEMOG>

kınayarak, inancından dolayı başı kesilen St. Catherine'in ismi ile anılmaktadır. Bu nedenle St. Catherine Sina Dağı'nın koruyucu Azizesi olarak bilinmekte ve her yıl 25 Kasım'da düzenlenen törenle anılmaktadır. Yerli ve yabancı birçok turisti ağırlayan Sina Dağı'nın çıkış yolunda turistlerin dinlenmeleri ve yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamaları için mola yerleri de bulunmaktadır. Hristiyanlık, İslamiyet ve Yahudilik için önemli kabul edilen Manastır, aynı zamanda hem kültürel hem de doğal önemi nedeniyle UNESCO tarafından Dünya Mirası Alanı olarak belirlenmiştir⁴⁸. Manastıra yapılan seyahatler geçmişte ibadet etme amacını taşıırken, günümüzde – özellikle dünya mirası listesine girmiş olmasının verdiği avantaj ile – bilimsel ilgi ve merak amacını da taşımaktadır⁴⁹.

4.2. TÜRKİYE'DEN İYİ UYGULAMALAR

Türkiye'de üç semavi dine ait önemli kutsal değerler bulunmakla birlikte büyük bir çoğunluk İslam dinine ait değerleri oluşturmaktadır. İnanç turizmi açısından Türkiye'de kutsal değerlerin %80,1'i İslamiyet, %18,1'i Hristiyanlık ve %1,7'si ise Yahudilik dini ile ilgilidir. Ülkedeki en yaygın kutsal yapıları ise %46,7 oranında camiler oluşturmakta; ardından türbeler, kiliseler, medreseler ve külliyeler gelmektedir (Okuyucu, 2020). Türkiye'de Yahudiliğe ait kutsal değerler diğer dinlere nazaran daha az olmakla birlikte İstanbul, Edirne, Bursa, Manisa ve İzmir'de önemli Yahudilik mirası bulunmaktadır. İstanbul'un her iki yakasında çok sayıda sinagog yer almakta ve Neve Şalom, Ahrida, Yanbol, Aşkenazi ve Etz Ahayim ise İstanbul'daki en çok ziyaret edilen sinagogları oluşturmaktadır⁵⁰.

Tarihsel süreçte Türkiye'nin sayısız kültür ile olan birlikteliği inanç turizminde Türkiye'yi merkez yapabilecek bir potansiyel yaratmıştır. Bu nedenle Türkiye'de inanç turizmi potansiyelini değerlendirebilmek için çeşitli projeler ve çalışmalar yürütülmektedir. İnanç turizminin geliştirilmesine yönelik en önemli projelerden biri ise İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin günümüze dek ulaşan eserleri ve ibadet yerlerinin belirlenmesi ve korunması için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1993'te hazırlanan geniş çaplı bir envanter projesidir. Oldukça zengin dinî değerlere sahip olunmasından dolayı envanter çalışmasında öncelik, dinî, mimarî ve sanat tarihi açısından önemi olan, önemli oranda ziyaret edilen ve erişilebilir konumda olan yerlere verilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan envantere göre 44 ilde önemli kutsal değerler belirlenmiş⁵¹ ve kutsal yerlerin korunması ve inanç turizmi açısından değerlendirilmesi için ilgili kurum ve kuruluşların desteği ile çeşitli projeler yürütülmeye başlanmıştır.

Türkiye'de turizmin her çeşidi için tanıtım ve pazarlama faaliyetleri ulusal ve uluslararası alanda yürütülmektedir. Bu kapsamda hazırlanan Türkiye'nin küresel turizm tanıtım platformu "GoTürkiye" ile Türkiye küresel bir turizm markası olarak tanıtılmaktadır. Ayda yak-

48 <https://whc.unesco.org/en/list/954>

49 <https://www.sinaimonastery.com/index.php/en/>

50 <https://faith.goturkiye.com/jewish-heritage-in-turkiye>

51 <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10173/inanc-turizmi.html>

laşık 3 milyon kullanıcının ziyaret ettiği platformda ülkenin kültür ve turizm değerleri tek bir çatı altında verilmekte ve kullanıcıların Türkiye'ye yapacakları seyahatlerde 5 duyuya hitap eden tasarımlarla kendilerine özgü rotalar oluşturabilmeleri sağlanmaktadır. Ayrıca platform içerikleri 81 ile ait ayrı ayrı oluşturulmakta ve içerikler inanç turizmi, kampçılık veya gastronomi gibi farklı alanlarda her kullanıcının profili ve dijital tüketim alışkanlıkları da dikkate alınarak sunulmaktadır⁵². "GoTürkiye" platformu içinde inanç merkezlerine yönelik ayrıntılı bilgiler ve rota çeşitleri "Halal Tourism GoTürkiye" ve "Faith GoTürkiye" kapsamında da ayrıca sunulmaktadır⁵³. Bu tarz çalışmalar ile Türkiye'deki kutsal yerlerin inanç turizmi açısından iyi birer uygulama örneği olmaları sağlanmaktadır. Her bir destinasyonda önemli inanç turizmi merkezleri bulunan Türkiye'de, en popüler inanç turizmi merkezlerinin yer aldığı İstanbul, Bursa, Konya, Şanlıurfa, Hatay ve İzmir inanç turizmi açısından iyi uygulama örnekleri olarak verilmiştir.

4.2.1. İstanbul/ Eyüp Sultan Camii ve Türbesi

Türkiye'de inanç turizmi açısından verilebilecek en iyi uygulama örneklerinden biri 'camiler şehri' olarak da adlandırılan ve Osmanlı mimarisinin birbirinden değerli eserlerinin yer aldığı İstanbul'dur. İstanbul'un fethinden sonra yapılan ilk cami 'Eyüp Sultan Camii ve Türbesi' inanç turizmi açısından Müslümanlar için oldukça önemli bir yerdir. Kutsal yerin İslamiyet açısından önemi, Hicret sırasında Hz. Muhammed'i Medine'de evinde 7 ay süre ile misafir eden ve Türkiye'de 'Eyüp Sultan' adıyla anılan Sahâbî'nin mezarının üzerine türbe yapılmış olmasıdır. İslamiyet'i ilk kabul edenlerden biri olan Eyüp Sultan'ın mezarı bulunduğu, Fatih Sultan Mehmed tarafından mezar üstüne türbe yanına camii ve çevresine külliye yaptırılmıştır. Külliye çevresine zaman içinde önemli kişilerin gömülmesi de Külliye etrafında mezarlık oluşmasını sağlamıştır. Eyüp Sultan Camii ve Türbesi'nin Müslümanlar için önemi Türbe'nin özellikle dinî günlerde, gecelerde ve bayramlarda oldukça yoğun bir ziyaretçi akımına uğramasını sağlamaktadır⁵⁴.

Yoğun bir ziyaretçi akımının olması Eyüp Sultan Camii ve Türbesi'nin her ne kadar Müslümanlar için Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra gelmesinden kaynaklansa da Eyüp Sultan Belediyesi'nin tanıtım faaliyetleri, ziyaretçi çekmeye yönelik uygulamaları ve dinî zamanlarda ayrıca düzenlediği toplu ibadet etkinlikleri de ziyaretçi akımının oluşmasını sağlamakta veya teşvik etmektedir. Diğer taraftan Belediye'nin internet sitesinde bulunan 'Eyüp Sultan Gezi Rehberi Rota Haritaları' kapsamında Eyüp Sultan Camii ve Türbesi ile çevresinde bulunan yerler ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmekte ve ziyaretçilere bir gezi rotası sunulmaktadır⁵⁵.

52 <https://istanbul.ktb.gov.tr/TR-288365/turkiyenin-global-turizm-tanitim-platformu-goturkiyecom-.html>

53 <https://goturkiye.com/>

54 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-eyyub-el-ensari>

55 <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/eyupsultan-gezi-rehberi-rota-haritalari/1842>

Eyüp Sultan Camii ve Türbesi/İstanbul

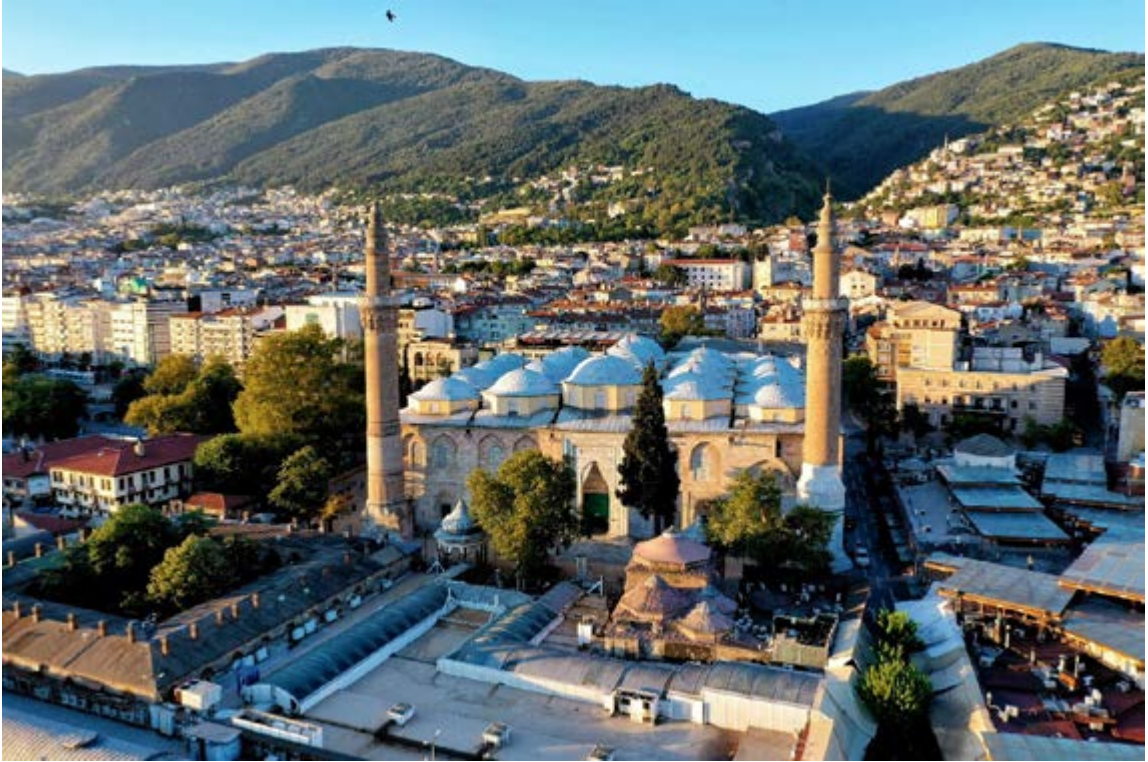
Kaynak: Kişisel arşiv.

4.2.2. Bursa/Ulu Camii

İslamiyet ile ilgili birçok kutsal esere sahip olan önemli inanç turizmi merkezlerinden bir diğeri Bursa'dır. Bursa geçmiş dönemlerde din ve bilim açısından önemli bir merkez olmuş ve günümüzde ise inanç turizmi açısından camiler ile ön plana çıkmıştır. Ön plana çıkan camilerden biri olan Ulu Camii ise Bursa'da inanç seyahatleri açısından önemli bir yer edinmiştir. Osmanlı Devleti'nin 4'üncü hükümdarı Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Bursa Ulu Camii, İslam'ın beşinci en yüksek mertebesindeki ibadethane olmasından dolayı Müslümanlar açısından en çok ziyaret edilen ibadethanelerden biridir. Ulu Cami'nin kutsal değeri aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'in Kâbe'de siyah örtünün değiştirildiği zaman Kâbe Kapısı'nın eski örtüsünü Ulu Cami'ye hediye etmesinden ve kendi elleri ile taşıyıp asmış olmasından da kaynaklanmaktadır. Namaz kılma alanı açısından Türk tarihinde yapılmış en büyük cami olan Ulu Cami'ye, yapıldığı dönemde din adamları ve evliyalar tarafından oldukça ilgi gösterilmiştir. Ulu Cami'nin duvarlarında VAV harfle-

rinin yazılı olması ve Hızır Aleyhisselam'ın VAV harfinin önünde namaz kıldığına yönelik rivayetin halk arasında yaygın olması da insanların ibadet etmek için Ulu Camii'ye gitme sebepleri arasında yer almaktadır⁵⁶.

Ulu Camii'ye yönelik ziyaretler özellikle Müslümanlar için dinî yönden önem arz eden ramazan ayının, dinî bayramların veya Mevlîd törenlerinin olduğu zamanlarda artmaktadır. Özellikle kutsal günlerde Bursa Büyükşehir Belediyesi ve diğer ilçe belediye başkanlarının da katıldığı toplu ibadetler, ziyaretçiler ile sohbet etkinlikleri veya ziyaretçilere sunulan yiyecek ikramları⁵⁷ gibi uygulamalar yerel halkın ilgisini canlı tutarken, Ulu Camii'nin popüler bir inanç turizmi merkezi olmasını da olumlu bir şekilde etkilemektedir.

Ulu Camii/Bursa

Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

56 <https://www.bursaulucamii.com/index.html>

57 <https://www.bursa.bel.tr/search>

Ulu Camii/Bursa

Kaynak: Burak Ayık (05.09.2018)

4.2.3. Konya/Mevlânâ Müzesi

İnanç turizmi merkezlerinden bir diğer önemli yer Konya'da bulunan Mevlânâ Müzesi'dir. Zamanın ötesindeki maneviyat önderlerinden biri olan ve ünü dünyaya yayılmış Hz. Mevlânâ'nın dergâhı ve türbesi en çok ziyaret edilen inanç turizmi merkezlerinden biridir. Hz. Mevlâna'nın tasavvufî görüşleri üzerine gelişen ve en önemlisi dinî ve sosyal hareketlerden uzak durarak dönemin devlet desteği ve güvenini alan 'Mevlevilik', Hz. Mevlânâ'nın ölümü üzerine gelişen bir tarikattır. Türk kültürüne yüzlerce yıl tesir etmiş olan Mevlevilik tarikatının inanç ziyaretleri açısından gelişimi, 1273 yılında Hz. Mevlânâ'nın, mezarlık olarak kullanılan 'Selçuklu Sultanlarının Gül Bahçesi' diğer bir deyişle bugün 'Mevlânâ Dergâhı' olarak bilinen yere defnedilmesinin ardından, mezarın üzerine türbe yaptırıldığı ve zaman içinde ilave yapıların eklendiği alanın dergâha dönüşmesi ile başlamıştır. Dergâh zaman içinde devlet adamlarının hediye ettiği eşyalar ile zengin bir koleksiyona sahip olmuş; ancak 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması ile 1927'de müze olarak hizmet vermeye başlamıştır. Mevlânâ Müzesi'nde, tarikat eşyaları, el yazması eserler, halılar, musiki aletleri ve madenî eserler yer almaktadır. Müze bahçesinde Hz. Mevlânâ'nın Türbesi ve Osmanlı döneminde yaptırılmış türbeler, Mescit, Semahane, Derviş Hücreleri, Mutfak, Meydan-ı Şerif Odası, Çelebi Dairesi, Şadırvan ve Selsebil bulunmaktadır (Bakırcı, 2007).

Mevlânâ Müzesi/Konya

Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

Sahip olduğu zengin koleksiyonu ile birlikte Türk kültür tarihinin önemli bir kurumu olarak hizmet eden Mevlânâ Müzesi'nin önemli bir inanç turizmi merkezi olmasında, her yıl düzenlenen Uluslararası Hz. Mevlânâ'yı Anma Etkinlikleri, Kandil Uyandırma töreni, Mehteran Birliği eşliğinde düzenlenen Sevgi ve Hoşgörü Yürüyüşü, Türk Silahlı Kuvvetleri Mehteran Birliği tarafından verilen konser etkinlikleri, Gülbang okunması ve Sema gösterisi gibi ziyaretçilerin yoğun ilgisi ile gerçekleşen etkinlikler⁵⁸ önem arz etmektedir. Mevlânâ'nın öldüğü gece olan 'Şeb-i Arûs' için Konya'da her yıl 'Vuslat Yıldönümü Uluslararası Anma Törenleri' de düzenlenmektedir. Ayrıca Mevlâna'yı vuslatının 750'nci yıl dönümünde anmak için 2023 yılı da T.C. Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile 'Mevlânâ Yılı' olarak kabul edilmiştir⁵⁹. Ayrıca T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülen tanıtım ve pazarlama faaliyetleri de Mevlânâ Müzesi'nin popüler bir inanç turizmi merkezi olmasında oldukça etkili olmaktadır. Bu kapsamda Hindistan'da 2020 yılında The Hitavada dergisinde Mevlânâ müze kompleksi, sema törenleri, Konya şehir merkezi ve Konya yemekleri hakkında ayrıntılı bilgilerin fotoğraflarla birlikte yayımlanması sağlanmıştır⁶⁰.

58 <http://www.konya.gov.tr/743hz-mevlanayi-anma-etkinlikleri-basladi>

59 <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/mevlana-muzesi>

60 <https://tga.gov.tr/wp-content/uploads/2020/06/Rumi-Seb-i-Arus-Hitavada.pdf>

Mevlânâ Müzesi/Konya

Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

4.2.4. Şanlıurfa/Balıklı Göl

Kutsal yerlerin çoğunlukla cami ve türbelerden oluştuğu Türkiye’de, kutsal olayların oldukça az gerçekleştiği dağ veya mağara gibi yerlerden biri Şanlıurfa’da bulunan Balıklı Göl’dür. Mezopotamya’da yayılmaya başlayan İslamiyet’in Şanlıurfa’da hızlı bir şekilde zemin bulmasından dolayı bu kentte İslam dinine ait çok sayıda kutsal eser bulunmaktadır. Diğer taraftan Şanlıurfa, İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinindeki peygamberlerin atası sayılan Hz. İbrahim’in yaşadığı şehir olmasından dolayı da her üç dinin mensupları tarafından ziyaret edilmektedir (Okuyucu, 2020). Balıklı Göl’ün kutsal önemi, Hz. İbrahim’in dönemin hükümdarı olan Nemrut’un ve halkının taptığı putları yıkarak, tek tanrı inancını savunmaya başlaması sonucunda, Nemrut tarafından Şanlıurfa Kalesi’nden ateşe atılmasıyla birlikte, ateşin ‘suya’ odunların ise ‘balığa’ dönüştüğüne inanılmasından kaynaklanmaktadır. Hz. İbrahim’in düştüğü yer olan ‘Halil-ür Rahman Gölü’nün yanında bulunan ‘Ayn-ı Zeliha Gölü’ ise Hz. İbrahim’e âşık olan Nemrut’un evlatlık kızı Zeliha’nın, Hz. İbrahim’in ateşe düşmesinin ardından kendisini attığı yer olarak bilinir⁶¹. Bu nedenlerle kutsal sayılan ve iki gölden oluşan Balıklı Göl yerli ve yabancı çok sayıda turist tarafından ziyaret edilmektedir.

61 <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9991/sanlıurfa.html>

Balıklı Göl/Şanlıurfa

Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

Balıklı Göl/Şanlıurfa

Kaynak: Burak Ayık (20.10.2018)

Kültürel veya inanç motivasyonu ile ziyaret edilen ve önemli bir inanç turizmi merkezi olan Balıklı Göl'de inanç turizminin sürdürülebilmesi ve geliştirilebilmesi için Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından önemli çalışmalar yürütülmektedir. Çalışmalar kapsamında "Turizm Haritası", "Balıklı Göl Şiir Akşamı", "Hz. İbrahim çocuk kitapları" gibi Balıklı Göl'ü ve Hz. İbrahim'i tanıtıcı yayınlar hazırlanmaktadır⁶². Diğer taraftan Şanlıurfa Belediyesi bölgede yer alan Kalkınma Ajansı ile ortak projeler yürütmekte ve Şanlıurfa turizm rotası oluşturmak üzere çalışmalar yürütmektedir. Rotada kamp alanları, kazı alanları, karavan park alanları gibi talebi canlandıracak uygulamaların da yer alması hedeflenmiştir. Aynı zamanda ilçe merkezlerinde turizm bürolarının kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmakta ve bu sayede ziyaretçilerin turizm büroları yoluyla Şanlıurfa'nın turizm rotasını öğrenmeleri ve kendi gezi rotalarını oluşturabilmeleri hedeflenmektedir⁶³. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi aynı zamanda şehir merkezlerinde, ilçelerde ve Balıklı Göl platosunda düzenlediği sosyal etkinlikler ile de ziyaretçileri bir araya toplamaktadır. Sosyal etkinlikler kapsamında konserler düzenlenmekte ve yaz mevsiminde ise her hafta sonu 'Nostaljik Açık Hava Sinema Günleri' etkinliği yapılarak Türk Sineması ve Dünya Sinemasından seçmeler ziyaretçilere veya yerel halka sunulmaktadır⁶⁴.

Balıklı Göl/Şanlıurfa

Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

62 <https://www.sanlıurfa.bel.tr/kategori/500/1/sanlıurfa-buyuksehir-belediyesi-yayinlari>

63 <https://www.sanlıurfa.bel.tr/icerik/8345/198/buyuksehir-belediyesi-sanlıurfanın-turizm-rotasini-olusturuyor>

64 <https://www.sanlıurfa.bel.tr/kategori/198/0/birim-haberleri>

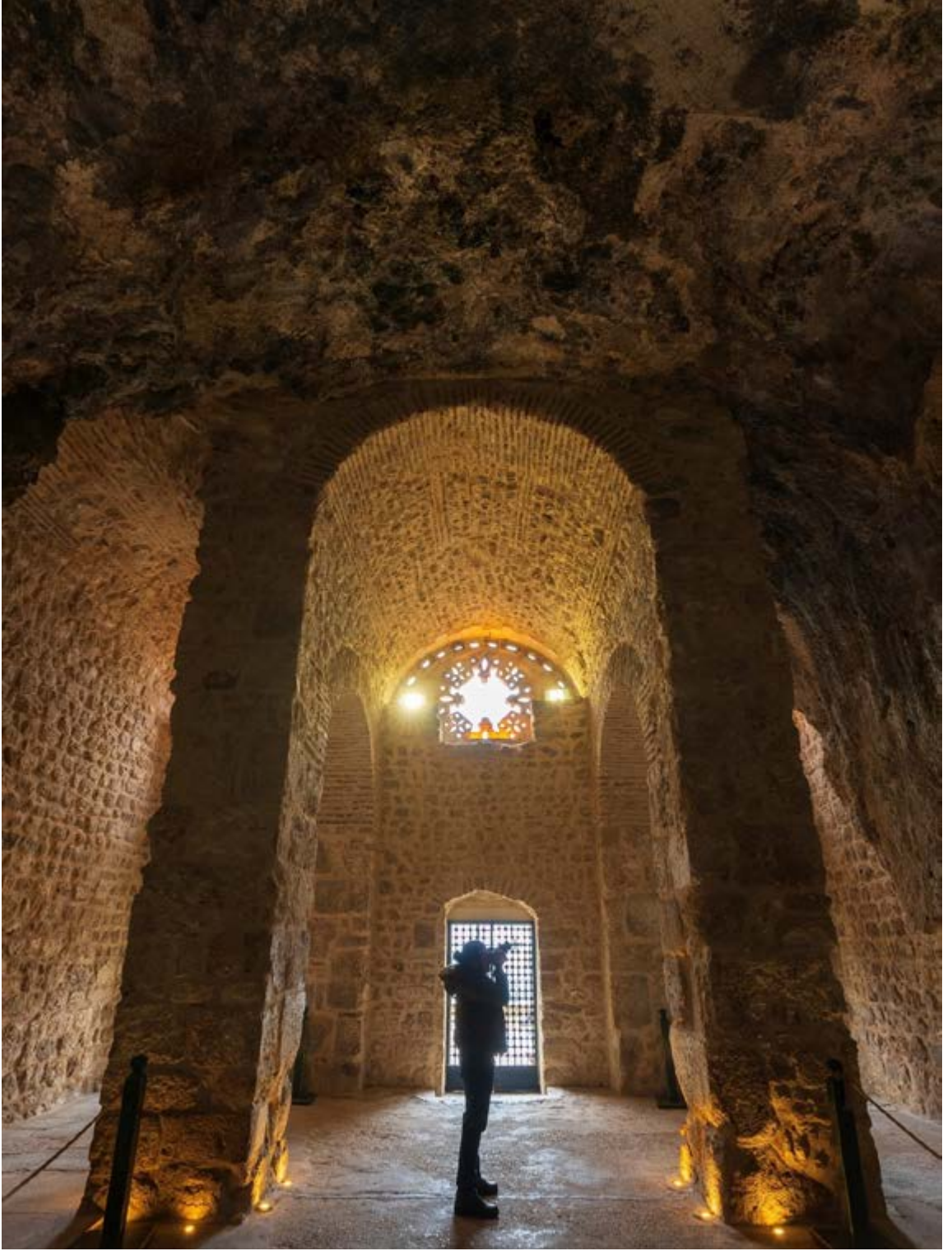
4.2.5. Hatay/St. Pierre Kilisesi

İslamiyet açısından zengin kutsal değerlere sahip olmasının yanında Türkiye, Hristiyanlık açısından da birçok ilde önemli kutsal değerlere sahiptir. Hristiyanlığın dünyadaki en önemli dört kilisesinden biri olan St. Pierre Kilisesi (Aziz Petrus) Hatay'da yer almaktadır. Kilise'nin "Hristiyan" adının cemaate ilk verildiği yer olmasından dolayı Hatay, tarihin ilk Vatikan'ı sayılmakta ve Hristiyanlık için Kudüs'ten sonra dünyanın ikinci önemli dinî merkezi olarak görülmektedir. St. Pierre'in Hz. İsa'nın kendisine görünmesinden sonra O'na iman ettiği ve Hz. İsa'nın vefatından sonra bugün St. Pierre Kilisesi olarak adlandırılan yerde Hristiyanlığı yaymaya çalıştığı rivayet edilir. St. Pierre doğal bir mağarada dünyada ilk kilise ünitesini kurarak mağarayı kiliseye dönüştürmüş ve patrik seçilmiştir. Bu nedenle Hristiyanlığın ilk kiliselerinden biri olan St. Pierre Kilisesi, Papa VI. Paul tarafından 1963'te "Hac yeri" ilan edilmiştir. St. Pierre 10 yıl süren üç uzun misyonerlik gezisi yapmış ancak Roma'da kafası kesilerek vücudu Kilise'nin önünde yakılmıştır. Yeni Ahit'in 14 mektubu St. Pierre'e ait olmakla birlikte İncil'de Resulların İşleri bölümünde de çoğunlukla St. Pierre'den ve Hristiyanlığı yaymak için yaptığı dört yolculuktan bahsedilmiştir. Hristiyanlığın mezheplere ayrılmadan önceki ilk kilisesi olarak bilinen Mağara Kilise'de aynı zamanda mağaradan çıkan suyun Hz. Meryem tarafından kutsandığı kabul edilmektedir. Her yıl 29 Haziran'da Katolik Kilisesi tarafından Kilise'de âyin düzenlenmekte ve yerli ve yabancı binlerce turist tarafından ziyaret edilmektedir (Bingöl, 2007).

St. Pierre Kilisesi (Aziz Petrus) /Hatay

Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

St. Pierre Kilisesi (Aziz Petrus) /Hatay
Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

St. Pierre Kilisesi (Aziz Petrus) /Hatay

Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

“Sen ya da ben yok, sadece biz var.” sloganıyla Hatay, on bin yıllık tarihinde hoşgörü mirasını hâlen sürdürmekte ve camileri, kiliseleri ve özellikle St. Pierre Kilisesi ile önemli bir inanç turizmi merkezi olmakta ve sokakları ile ziyaretçilere ezan, çan ve hazzanı bir arada yaşatmaktadır. Ayrıca Antakya Medeniyetler Korosu seslendirdiği ezgiler ile Hatay’ın tarih boyunca sürdürdüğü kardeşlik mesajını ziyaretçilere veya dinleyicilere aktarmakta ve bu sayede üç semavi dine mensup ve iki yüz kişinin bir araya geldiği Koro ile farklı kültürlerle ait ilahi ve türkülerin seslendirildiği bir müzik dinletisi sunulmaktadır⁶⁵.

4.2.6. İzmir/Meryem Ana Evi

Hristiyanlık açısından önemli kutsal yerlerden bir diğeri Papa VI. Paul tarafından 1967’de ‘resmî kutsal hac merkezi’ ilan edilen ve Hristiyanlarca kutsal kabul edilen ‘İzmir’in Selçuk ilçesinde Bülbüldağ’ında bulunan Meryem Ana Evi’dir. Her yıl 15 Ağustos tarihinde Meryem Ana Evi’nde âyinler düzenlenerek ‘Meryem’in göğe çıkma bayramı’ kutlanmaktadır. Bülbüldağ’ının arkeoloji ve dinler tarihi açısından önemli bir yer olması aynı zamanda – antik dünyanın en büyük ve en güçlü kutsal alanlarından biri olan – Efes Antik Kenti çevresinde bulunmasından da kaynaklanmaktadır⁶⁶.

65 <https://hatay.goturkiye.com/tr/hatay-goturkiye>

66 <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulbuldagi>

Meryem Ana Evi'nin kutsal önemi, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce annesini, havarisi Aziz John'a emanet etmesi ile Aziz John'un Meryem Ana'yı Bülbüldağı'na götürüp yaptığı bir kulübede gizlemesinden ve Hz. Meryem'in bu yerde yaşayıp öldüğünün bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Mezarı tam olarak bilinmemekle beraber Hristiyanlığın yayılmasından sonra Meryem Ana Evi'nin bulunduğu yer Hristiyanlar tarafından haç şeklinde bir kilise inşa edilerek Hristiyanlığın kutsal yeri ilan edilmiştir⁶⁷. Böylece Hristiyanlarca hac mekânı olarak kabul edilen Meryem Ana Evi diğer dinî grup üyelerince de ziyaret edilen önemli bir inanç turizmi merkezi hâline gelmiştir.

Meryem Ana Evi'nin inanç turizmi merkezi olmasında Hz. Meryem Ana Evi Derneği öncülüğünde düzenlenen etkinlikler önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamında ziyaretçilere yönelik Palmiye pazarı, Haç yolu töreni, Kutsal Perşembe-Son akşam yemeği, Kutsal Cuma, Paskalya Arifesi, Paskalya Ateşinin yakılması gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Ayrıca Meryem Ana Evi Derneği'nin internet sitesinde dua isteklerinin de alındığı hizmetler sunulmaktadır⁶⁸.

Meryem Ana Evi/İzmir

Kaynak: Burak Ayık (08.05.2019)

67 <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9974/izmir.html>

68 <https://www.hzmeryemanaevi.com/etkinlikler/palmiye-pazari/>

Meryem Ana Evi/İzmir
Kaynak: Burak Ayık (08.05.2019)

Meryem Ana Evi/İzmir

Kaynak: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), 2023a

5.

ÖZBEKİSTAN

İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK UYGULAMA ÖNERİLERİ

- Özbekistan'da bulunan birçok etnik gruba ait çok sayıda kutsal eserin, ülkeyi inanç turizmi açısından küresel çapta avantajlı kıldığı ve bu avantajın da ülkenin turizmde rekabet edilebilirliğini güçlendireceği ortaya konulmuştur.
- İnanç turizminin Özbekistan'da geliştirilmesi için öncelikli olarak geniş kapsamlı bir araştırma ile somut ve somut olmayan kutsal eserler belirlenmeli ve turistik ürüne dönüştürülmelidir. Mevcut kutsal eserlerin bulunduğu yerlerde ise çevre düzenlemesi, restorasyon, erişilebilirlik vb. konularda iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır.

5. ÖZBEKİSTAN İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK UYGULAMA ÖNERİLERİ

Tarihi Antik Çağlara kadar dayanan ve topraklarında birçok medeniyetin yaşadığı Özbekistan, tarihsel sürecin beraberinde getirdiği çeşitli kültürel ve inanç sistemleri ile potansiyel bir inanç turizmi destinasyonudur. Ancak Özbekistan'ın dünyada en çok turist çeken 40'ıncı ülke olması ve turizm endüstrisinin ülke ekonomisine %2,6'lık katkısı, turizmde sahip olduğu potansiyeli yeteri kadar değerlendiremediğinin somut göstergeleridir. Bu nedenlerle birlikte Özbekistan'da inanç turizminin geliştirilmesi amacıyla hazırlanan raporda, kapsamlı bir araştırma ve değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme doğrultusunda Özbekistan'da bulunan birçok etnik gruba ait çok sayıda kutsal eserin, ülkeyi inanç turizmi açısından küresel çapta avantajlı kıldığı ve bu avantajın da ülkenin turizmde rekabet edilebilirliğini güçlendireceği ortaya konulmuştur. Kutsal eserlerin turizm ürününe nasıl dönüştürüleceği ve Özbekistan'ın turizmde inanç destinasyonu olarak nasıl ön plana çıkabileceği hakkında ise öneriler geliştirilmiştir.

İnanç turizminin Özbekistan'da geliştirilmesi için öncelikli olarak geniş kapsamlı bir araştırma ile somut ve somut olmayan kutsal eserler belirlenmeli ve turistik ürüne dönüştürülmelidir. Mevcut kutsal eserlerin bulunduğu yerlerde ise çevre düzenlemesi, restorasyon, erişilebilirlik vb. konularda iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kutsal eserlerin ve ibadet yerlerinin belirlenmesi için yapmış olduğu envanter çalışmasına benzer bir proje⁶⁹ Özbekistan'ın ilgili kurum ve kuruluşları ile yürütülebilir. Özbekistan'ın kutsal eserler açısından oldukça zengin olmasından dolayı envanter çalışmalarında önceliklere yer verilmeli ve öncelikler arasında dinî önemi daha büyük olan, daha fazla ziyaret edilen ve daha erişilebilir olan yerler dikkate alınmalıdır.

Kutsal eserlere yönelik envanter çalışmalarında, ortaya çıkarılacak kutsal eserlerde ve mevcut kutsal yerlere yönelik iyileştirme çalışmalarında dikkate alınması gereken diğer bir konu dinî grupların nüfus içindeki dağılım oranıdır. Bu nedenle Orta Asya bölgesi, Özbekistan ve Özbekistan'ın en çok turist akışının olduğu ülkelerdeki dinî grupların dağılımına göre çalışma stratejileri belirlenmelidir. Özbekistan'da ağırlıklı dinî grup Müslümanlardan oluşmakla birlikte, ikinci büyük ağırlık herhangi bir dine bağlı olmayanlar ile Hristiyanlardan oluşmaktadır. Diğer taraftan nüfus yoğunlukları az olmakla birlikte Budistler, Etnik dinciler, Yahudiler ve Zerdüştler de nüfus içinde yer almaktadır. Özbekistan'ın en çok turist akışının olduğu ülkeler olan Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin

69 <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10173/inanc-turizmi.html>

ağırlıklı dinî grubu Müslüman iken Rusya nüfusu ise Hristiyan ağırlıklıdır. Diğer taraftan Güney ve Orta Asya bölgesi de Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu bir bölgedir. Bu açıdan yaklaşıldığında, Orta Asya bölgesinden Özbekistan'a yönelik hâlihazırda bir seyahat potansiyeli oluşmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, Özbekistan'da kutsal değerlerin turistik ürüne dönüştürülmesinde İslamiyet'e ait ve dinler arası ortak kutsal değer taşıyan eserlere öncelik verilmelidir.

Kutsal eserlerin belirlenmesi ve mevcut kutsal merkezlerin iyileştirilmesi kadar sürdürülebilirliğin sağlanması için koruma çalışmalarının yapılması da büyük önem arz etmektedir. Öncelikli olarak devlet ve özel sektör kuruluşları ile iş birliği yapılması ve topluma yönelik bilinçlendirme çalışmaları ile de toplumsal desteğin sağlanması gerekmektedir. Binlerce yıllık kutsal eserlerin günümüzde varlığını sürdürebilmesi ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için restorasyon çalışmalarına önem verilmesi, bu çalışmaların yetkin kişi ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan kutsal yerlerin korunmasında kültürel ve doğal mirasın tanımlanmasını ve korunmasını sağlayan ve teşvik eden Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)'ya taraf olmak da oldukça önemlidir. UNESCO'nun taraf devletlere sağladığı sürdürülebilirlik, farkındalık ve finansman desteğinden Özbekistan da UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde temsil edilen kültürel değerleri yoluyla faydalanmaktadır. Sağladığı diğer önemli bir avantaj ise ülkelere ve korunan alanlara yönelik getirdiği büyük prestijdir. Dolayısıyla kültürel ve kutsal değerlerin UNESCO'da temsil edilmesi ve mümkün olduğunca fazla eser ile listede yer alınması, ülkenin bir turizm destinasyonu haline gelmesini sağlamakta ve dünyanın gözünde ziyarete değer bir ülke olmasının da göstergesi sayılmaktadır⁷⁰.

Özbekistan'daki kutsal eserlerin turistik ürüne dönüştürülebilmesi için kutsal eserlerin bulunduğu yerde ve bölgede ulaşım, iletişim, kanalizasyon ile su, elektrik gibi tesisatların ve diğer altyapı yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde yer alan kutsal alanlara erişim sağlanabilmesi için güvenli ve konforlu ulaşım hizmetleri öncelikli çalışmalar içinde yer almalıdır. İnanç turizmi seyahatlerinde belirleyici bir rol oynayan ulaşım hizmetleri kapsamında, özel araçlar ve toplu taşıma araçları ile seyahat edilebilecek güzergâhların ve imkânların sunulması önem arz etmektedir. Öte yandan ulaşım araçlarında şehir kirliliğinin ve karbon emisyonunun azaltılmasına katkıda bulunan elektrikli araç kullanımlarının da teşvik edilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca kutsal alanlara erişimi kolaylaştıracak ve turistik yerlere yönelik farkındalığı artıracak yönlendirme levhalarının amaca uygun renklerle kullanılması gerekmektedir.

Ulaşım hizmetleri kapsamında havayolu taşımacılık hizmetlerinin nitelik ve nicelik açısından artırılması bölgede turizmin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özbekistan'daki 11 havalimanının iyileştirilmesine ek olarak daha fazla noktaya hizmet edebilecek havalimanları yapılmalı, havayolu şirketleri ile iş birlikleri geliştirilmeli ve uçuş sayıları artırılmalıdır. Uçuş seferlerinin planlanmasında Özbekistan'ın turist akışının ol-

70 <https://whc.unesco.org/>

duğu ve bu konuda potansiyel vaat eden ülkelere öncelik verilmelidir. Bu sayede sefer sayılarının arttırılması yoluyla uçak bileti fiyatlarının da düşürülmesi sağlanmalıdır. Bu tür altyapı yatırımlarına yönelik çalışmalarda kamu kuruluşlarının finansal destek ve teşviklerinden ve özellikle acil yatırım gerektiren alanlarda ise özel kuruluşların destek ve teşviklerinden yararlanılmalıdır.

Altyapı yatırımlarının yansıması olarak ortaya çıkacak üstyapı yatırımları, inanç turizmi kapsamında gelecek turistlerin doğrudan etkileşime gireceği önemli yatırımları oluşturmaktadır. Bu kapsamda konaklama işletmeleri, yiyecek ve içecek işletmeleri, seyahat acentaları, tur operatörleri ile ulusal-yerel turizm bürolarının kurulması ve bu yatırımların özellikle inanç turizmi rotalarının bulunduğu bölgelerde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yatırımlar gerçekleştirilirken topluma dâhil olmalarının sağlanması için engelli turistlerin ihtiyaçları gözetilmeli ve destinasyonlar ile inanç merkezlerindeki işletmeler erişilebilirlik ilkeleri çerçevesinde düzenlenmelidir. Ayrıca kutsal mekânlarda inanç amaçlı seyahat eden turistlerin ibadetlerini yapabilmelerine yönelik alanlar da tahsis edilmelidir. Bu doğrultuda turistlerin ziyaret ettiği kutsal mekânlarda vakit geçirebilmelerinin ve doğrudan ve dolaylı ihtiyaçlarını bu bölgelerde karşılayabilmelerinin turizmden elde edilecek sosyoekonomik faydayı artırması beklenmektedir.

Turistlerin konaklamaları sırasında ihtiyaç duyabileceği ve turisti doğrudan veya dolaylı şekilde etkileyecek hizmetlerin sunulacağı restoranlar, hediyelik eşya dükkânları, genel gereksinimlerin karşılanması için alışveriş mağazaları vb. tesislere yönelik yatırımlar da gerçekleştirilmesi gereken önemli üst yapı yatırımlarını oluşturmaktadır. Yatırımların gerçekleştirilmesinde Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi (GSTC) gibi kuruluşlar tarafından 'destinasyon kriterleri' kapsamında verilen sertifikalara başvurulması ve sertifikalı bir destinasyon olunması, destinasyonun geleceğe bakan bir yönetim anlayışı ile yürütüldüğünü göstermesi açısından önemli görülmektedir. Sürdürülebilir bir turizm için çok sayıda kriteri dikkate alan 'sürdürülebilirlik sertifikası' aynı zamanda destinasyonun '17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefine' de katkıda bulunmasını sağlamaktadır⁷¹. Bunun yanında inanç turizmi merkezlerinde kalite yönetim sistemlerinin yaygınlaştırılması ve hizmetlerin kalite konusunda belirlenmiş standartlara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Kültürel veya dinî amaçlarla seyahat eden turistlerin ziyaret ettiği yerlerde veya bölgelerde en temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri hizmetlere rahatlıkla ulaşabilmeleri, altyapı ve üstyapı yatırımları ile sağlanmaktadır. Bununla birlikte yapılması gereken destekleyici yatırımlar da inanç turizminin gelişebilmesinde önemli diğer yatırım kararlarını oluşturmaktadır. Destekleyici yatırımlar kapsamında, kutsal yerlere yönelik inanç turizmi rotalarının oluşturulması ve güzergâh boyunca turistlerin ihtiyaç duyabileceği hizmetlerin sunulması sağlanmalıdır. Hizmetler sunulurken turistlerin ziyaretlerinde kullanacağı caddeler, sokaklar, parklar, sağlık kuruluşları, toplu ulaşım araçları için bekleme alanları

71 <https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/gstc-destination-criteria/>

ile otopark, tuvalet gibi ortak kullanım alanlarında hijyen koşullarının sağlanmasına yönelik tedbirler alınmalıdır. Diğer taraftan seyahat acentalarının inanç turizmi konusunda bilgili ve deneyimli olmaları ve Özbekistan'daki kutsal değerleri tanımaları ve bu kutsal yerleri tur programlarına dâhil etmeleri gerekmektedir. Oluşturulacak inanç turizmi rotaları için rehberler yetiştirilmeli ve rehberlerin, halkın ve turistlerin faydalanabilmesi için kutsal yerleri tanıtıcı kitapçık ve broşürler hazırlanmalıdır. Rehberlerin yetiştirilmesinde Özbekçe ve Rusça'nın yanında özellikle İngilizce dilinde rehberlik edebilecek eğitim programlarına öncelik verilmelidir. Eğitim faaliyetleri kapsamında bir diğer önemli konu ise akademik çalışmalarda ve ulusal ve uluslararası kongrelerde, inanç turizmi konusunun teşvik edilerek farkındalık yaratılmasıdır.

Destekleyici yatırımlarda inanç turizmine yönelik talebi canlandırabilmek için iç ve dış pazarda yürütülmesi gereken tanıtım ve pazarlama faaliyetleri en önemli konulardan birini oluşturmaktadır. İnanç turizmi değerlerinin turistik ürün olarak kazandırılması tanıtım çalışmaları ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle Özbekistan'ın inanç turizminde bir marka haline gelebilmesi ve geliştirilebilmesi için kısa, orta ve uzun vadeli tanıtım ve pazarlama çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir. Tanıtım faaliyetlerinin Özbekistan'ın inanç turizmi pazarındaki imajını geliştirmesi ve toplumsal bilincin oluşmasında da önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Bu nedenle öncelikle Özbekistan'ın kutsal değerleri açısından tanıtılmasında herkesin bilgiye doğrudan ulaşabileceği internet sitesi oluşturulmalıdır. Tanıtım faaliyetleri için gerekli olan yazılı yayınlar, görsel yayınlar ve dijital medya yayınları hazırlanmalı, geliştirilmeli ve dağıtılmalıdır. Özbekistan'ın istatistik kurumunda yer alan turistlerin seyahat amaçları arasına inanç turizmi başlığı eklenmeli ve inanç turizmi amacıyla Özbekistan'ı ziyaret eden turistlerin kaydı istatistik verilerinde yer almalıdır. Bunun yanında Özbekistan'da inanç turizmine yönelik hedef pazar seçiminde turistlerin seyahat motivasyonları dikkate alınmalı ve kültürel amaçla seyahat eden bütün turistlere hitap edilebilmelidir.

Tanıtım faaliyetleri için seyahat kuruluşları ve dış pazarı etkileyebilecek kişi ve kurumlar ile projeler geliştirilerek iş birliği yapılması oldukça önemlidir. Yurt dışındaki televizyon programcılarının Özbekistan'a davet edilerek, Özbekistan'da yaptıkları çekimlere kendi programlarında yer vermeleri veya milyonlarca takipçisi bulunan sosyal medya fenomenlerinin paylaşımlarında Özbekistan'a yer vermeleri gibi faaliyetlerin tanıtım ve pazarlama açısından oldukça etkili olması muhtemeldir. 2 milyon 199 bin takipçisi olan gazeteci Paivi Kaarina Laajanen'in Türkiye'de yer alan İzmir, Kuşadası, Alaçatı, Efes, Şirince ve Çeşme fotoğraflarını sosyal medya hesabından paylaşması⁷², Türkiye'nin uluslararası pazardaki sosyal medyaya yönelik tanıtım çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan CNN Filipin kanalında yayımlanan Trippies adlı seyahat programının, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Filipinler'in ünlü televizyon sunucularını ağırlamasıyla çekimlerinin İstanbul ve Kapadokya'da gerçekleştirilmesi ve bu programın 2,5 milyon kişi tarafın-

72 https://uygulamalar.ktb.gov.tr/yayinlar/dunyada_turkiye/2017/110/#zoom=z

dan izlenmesi⁷³ de Türkiye'nin dış pazardaki TV yayınlarına yönelik tanıtım faaliyetlerine örnek olarak verilebilir. Bunun yanında Özbekistan'da düşük olan Wi-Fi hızının artırılarak yerel halk ve turistlere daha hızlı ve sağlıklı bir iletişim ağının sunulması ve bu sayede sosyal medyanın daha aktif bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır.

İnanç turizmi merkezlerinin bulunduğu bölgelerde yüksek bütçeli sinema veya dijital platformlarda yayımlanacak filmlerin çekilmesi etkili tanıtım faaliyetleri açısından oldukça önemlidir. Film gösterimlerinin yanında TV, gazete, dergi, röportaj, set gezileri veya film galaları aracılığıyla ulusal ve uluslararası alanda yürütülen tanıtım çalışmalarının da etkililiği oldukça yüksektir. Sanat ve kültür faaliyetleri kapsamında film festivallerinin düzenlenmesi desteklenmeli ve bu konuda dünyaca ünlü film yapımcıları, yönetmenleri ve oyuncularının ziyaret ettiği İstanbul Film Festivali'ne⁷⁴ benzer bir organizasyon gerçekleştirilmelidir. Bu tarz etkinliklerin teşvik edilmesi, Özbekistan filmlerinin tanıtımına bu tür organizasyonlar ile katkıda bulunulması ve uluslararası kaliteli yapımların da Özbekistan'da gösterime girmesi sağlanmalıdır. Ayrıca uluslararası kuruluşlar ile ortak film yapımları için iş birliği çerçevesinde projeler yürütülmesi teşvik edilmelidir. Bu konuda Almanya-Türkiye Ortak Yapım Geliştirme Fonu aracılığı ile Türkiye ve Almanya ortak yapım filmlerine 2011'den beri verilen toplam 873 bin 500 Euro'luk desteğin Özbekistan için de sağlanması önemli görülmektedir⁷⁵.

Özbekistan'ın kültürel ve inanç değerlerine yönelik bilgilerin kurumsal tek bir kaynaktan sağlanması ve turizme yönelik tanıtım çalışmaları kapsamında Türkiye'nin küresel turizm tanıtım platformu "GoTürkiye"ye benzer bir proje yürütülmesi gerekmektedir. GoTürkiye tanıtım platformu kapsamında alışveriş, sanat, gastronomi, yeni yıl, kış turizmi veya eko-turizm gibi temalarla hazırlanan tanıtım filmleri 200'den fazla ülkede TV ve dijital kanallar yoluyla sunulmaktadır. Yalnızca 2023 yılı ocak ayında; 13 tanıtım filminin 200'den fazla ülkedeki gösterimi 2,9 milyara ulaşmış, 36,8 milyon kişi dijital platformu ziyaret etmiş ve platforma Facebook'tan 5,4 milyon, Instagram'dan 2,2 milyon, Twitter'dan 749 bin ve Youtube'dan ise 102 bin erişim sağlanmıştır (TGA, 2023b). Bu göstergelerle birlikte Türkiye'deki bu tarz örneklerle benzer çalışmaların Özbekistan'ın inanç turizmine yönelik yürütülmesi önemli görülmektedir. Bu uygulamalar dışında her yıl düzenlenen uluslararası turizm ihtisas fuarlarına kamu-özel sektör iş birliği ve yurtdışı temsilcilikleri aracılığıyla katılım sağlanması da önemli bir gerekliliktir. Devlet desteğinin önemli bir rol oynadığı tanıtım faaliyetleri, aynı zamanda inanç turizmi açısından toplumsal bilincin oluşması veya gelişmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca yapılacak altyapı, üstyapı ve destekleyici yatırımların bölgesel değeri artırması ve aynı zamanda toplumsal refahın gelişimine de katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu rapor kapsamında geliştirilen önerilerde, Türk Devletlerinin turizm sektöründeki

73 https://uygulamalar.ktb.gov.tr/yayinlar/dunyada_turkiye/2017/92/#zoom=z

74 <https://film.iksv.org/tr/festival-hakkinda/tarihce-2>

75 <https://film.iksv.org/tr/arsiv/koprude-bulusmalar-2020>

güçlü ve zayıf yönlerinin ülkelere göre analiz edildiği Tuna vd., (2020) tarafından yapılan çalışma sonuçları da göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmaya göre Özbekistan'ın tarihî ve kültürel değerleri, doğal güzellikleri, gastronomi turizmi, inanç turizmi ve misafirperverlikleri ülkenin turizm açısından güçlü yönlerini oluştururken, turizm eğitiminin yetersizliği, kalifiye personel yetersizliği, turizm sektöründe deneyim ve tecrübe eksikliği, turizm sektöründeki üstyapı eksikliği, otellerdeki hizmet kalitesinin yetersizliği, uluslararası uçuş sayısının yetersizliği, uçak bilet ve otel fiyatlarının yüksekliği ve turizm sektöründeki finansman ve altyapı yetersizliği ise Özbekistan'ın turizm açısından zayıf yönleri olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Özbekistan'ın turizme yönelik güçlü ve zayıf yönlerinin bilinmesi ile inanç turizminin geliştirilmesine yönelik daha doğru adımların atılması beklenmektedir. Bu doğrultuda rapor kapsamında sunulan öneriler Özbekistan'daki kamu veya özel sektör turizm endüstrisi paydaşları, turistler, halk ve politika yapıcıları ile birlikte iş birliklerinin sağlanmasına ve inanç turizminin geliştirilmesine destek olmak amacı taşımaktadır.

6. | SONUÇ

- ▣ Tarihsel ve kültürel yönden zengin bir geçmişe sahip olan Özbekistan dünya ticaretinin kesişim noktası olan İpek Yolu bölgesinde bulunması sebebiyle coğrafi yönden stratejik bir öneme sahiptir.
- ▣ Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu günümüz Özbekistan'da Hristiyanlar, herhangi bir dine bağlı olmayanlar, Budistler, Etnik dinciler, Yahudiler ve Zerdüşter bir arada yaşamaktadır.
- ▣ Özbekistan'da turizm endüstrisinin "inanç turizmi" çeşidi ile ön plana çıkarılması, kültürel ve inanç değerleri açısından oldukça zengin olan Özbekistan için önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

6. SONUÇ

Turizm endüstrisinin dünya ekonomisindeki öneminin tartışmasız olduğu küresel sistemde, özellikle gelişmekte olan ülkelerin turizmden sağlayacağı sosyoekonomik kalkınma oldukça değerlidir. Ülkelerin kendine özgü turistik değerlerini pazarlaması ile turizm endüstrisinin gelişimi birbiri ile yakın ilişki içindedir. Dolayısıyla ülkedeki coğrafi koşullar, iklimsel koşullar, ekonomik koşullar, tarihî ve kültürel koşullar turizmin ülkede veya destinasyonda hangi açıdan ön plana çıkarılacağını belirleyen etmenleri oluşturmaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında Özbekistan'ın zengin tarihsel ve kültürel geçmişi ülkeyi potansiyel bir *kültür turizmi destinasyonu* yapmaktadır. Kültür turizminin içinde yer alan *inanç turizmi* ise bazı ülkeler için alternatif bir turizm çeşidi olabilirken, kutsal değerler açısından zengin olan Özbekistan için temel bir turizm çeşidi olmalıdır.

Kültürel bir turizm çeşidi olarak inanç turizmi, küresel turizm pazarında gittikçe önem kazanmakta, seyahat motivasyonları inanç yönünde değişmekte ve dolayısıyla inanç merkezlerine yönelik talep de artmaktadır. Dünyada 1995-2016 döneminde turist sayısındaki yıllık büyüme oranı %4,1 iken, boş zaman, rekreasyon ve tatil amaçlı seyahatlerdeki büyüme oranı %4,2, iş ve meslek amaçlı seyahatlerdeki büyüme oranı %3,2 ve arkadaş ve akraba ziyareti, din ve diğer amaçlı seyahatlerdeki büyüme oranı ise %4,5⁷⁶ olarak gerçekleşmiştir. Küresel çaptaki seyahat motivasyonlarında inanç amaçlı seyahatlerin rekreasyon amaçlı veya iş amaçlı seyahatlere göre daha fazla arttığı görülmektedir. İnanç turizmi kapsamında turistler seyahatlerini salt dinî amaçlarla, salt kültürel amaçlarla veya hem dinî hem de kültürel amaçlarla gerçekleştirebilmektedir. Seyahat motivasyonlarındaki en önemli faktör ise inanç turizmine katılan turistlerin – özellikle salt dinî amaçlarla seyahat eden turistlerin motivasyonu oldukça güçlü olmasından dolayı – ekonomik krizlerden veya sorunlardan diğer turistlere göre nispeten daha az etkilenmeleridir. Bu nedenle “inanç turizmi” turizm endüstrisinde oldukça önemli bir turizm çeşidi olarak ön plana çıkmakta ve önemi de küresel açıdan her geçen gün artmaktadır.

Tarihsel ve kültürel yönden zengin bir geçmişe sahip olan Özbekistan dünya ticaretinin kesişim noktası olan İpek Yolu bölgesinde bulunması sebebiyle coğrafi yönden stratejik bir öneme sahiptir. Özbekistan'ın tarihsel süreçte çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış olması, ülkenin kültürel ve inanç sistemleri açısından sürekli bir etkileşim içinde kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Özbekistan inanç sistemleri ile diğer etnik grupları hem etkilemiş hem de onlardan etkilenmiştir. Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu günümüz

76 <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/978.928.4419470>

Özbekistan'da Hristiyanlar, herhangi bir dine bağlı olmayanlar, Budistler, Etnik dinciler, Yahudiler ve Zerdüştler bir arada yaşamaktadır. Yaşanan inanç etkileşimleri kuşkusuz ki her dine yönelik kutsal eserlerin veya ortak kutsal değerlerin doğmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Özbekistan'da turizm endüstrisinin "inanç turizmi" çeşidi ile ön plana çıkarılması, kültürel ve inanç değerleri açısından oldukça zengin olan Özbekistan için önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu nedenle Özbekistan'da inanç turizminin geliştirilmesi amacı ile hazırlanan raporda, kapsamlı literatür ve resmî kaynak taramaları yapılmış ve inanç turizmine yönelik yapılacak yatırımlar ile birlikte Özbekistan'ın inanç turizmi açısından bir marka ve destinasyon haline gelebileceği öngörülmüştür.

7. | KAYNAKÇA

7. KAYNAKÇA

- Akalın, A. (2020). Özbekistan'ın yumuşak gücünün uluslararası alana aktarılmasında bir öneri olarak "Nevai Enstitüleri". Uluslararası "Ali Şir Nevai ve 21. Yüzyıl Konferansı" Bildirileri Kitabı. Taşkent Devlet Ali Şir Nevai Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, 8 Şubat 2020, Taşkent – Özbekistan
- Alvarado-Sizzo, I., Frejomil, E. P. ve Crispín, Á. S. (2017). Religious tourism in southern Mexico: Regional scopes of the festival of the Immaculate Conception. *Geoforum*, 83, 14-25.
- Bakırcı, N. (2007). Konya Mevlânâ Dergâhı. *İSTEM*, (10), 191-202.
- Beksaç, A. E. (2010), "ŞAH-ı ZİNDE", Diyanet İslam Ansiklopedisi, 38.Cilt, İstanbul. 267-269.
- Belolipov, I. V., Zaurov, D. E. ve Eisenman, S. W. (2013). *The geography, climate and vegetation of Uzbekistan*. In Medicinal Plants of Central Asia: Uzbekistan and Kyrgyzstan (pp. 5-7). Springer, New York, NY.
- Bingöl, Z. (2007). *Gelenekten evrensele Anadolu'da inanç turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık. ISBN: 978.994.4223027
- Bozkurt, N. ve Küçükaşçı, M. S. (2004) "MESCID-i HARAM" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 29. Cilt, Ankara. 273-277.
- Diktaş, M. (2020). Going beyond a pilgrimage: The feast day of Saint George in Lod-Israel. *The international journal of religious tourism and pilgrimage*, 8(8), 94-109.
- Ebadi, M. (2016). Shrine pilgrimage (ZiyâRat) in Turco-Iranian cultural regions. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 4(1), 70-77.
- Gömeç, S. Y. ve Fidan, A. G. (2022). Özbek tarihi ve kültürüne genel bir bakış. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 749-776.
- Görgün, T. (1996). "HAC" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 14. Cilt, İstanbul. 397-399.
- Güleç, E., İlban, M. O. ve Aydemir, B. (2020). Dış politikada yumuşak güç unsuru olarak turizm: Özbekistan Örneği Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/*Journal of Turkish World Studies*, 20/2 Kış-Winter, 287-305.
- Harman, Ö. F. (2002). "KUDÜS" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 26.Cilt, Ankara. 323-327.
- İşbilir, Ö. (2003). "MEKKE" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 28.Cilt. Ankara. 555-563.
- Kallek, C. (2001). "KAFFAL, Abdullah b. Ahmed" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 24.Cilt. İstanbul. 146.

- Kandpal, V. (2019). 11 – Smart city evolution in India: The cases of Dehradun, Nagpur, and Allahabad, Editor(s): Leonidas Anthopoulos, *Smart City Emergence*, Elsevier, New York, 243-259. ISBN: 978.012.8161692.
- Kim, B. ve Kim, S. (2018). Hierarchical value map of religious tourists visiting the Vatican City/Rome. *Tourism Geographies*, 21(3), 529-550.
- Küçüküktüğü, M. S., Gürer, D., Yıldız, E., Karakaya, D., Büyükvadi, A. R. ve Şimşek, M. (2018). Buhara'dan Konya'ya irfan mirası ve XIII. yy. Medeniyet Merkezi Konya. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 401. Konya Kültür A.Ş. ISBN: 968-605-389-344-8
- Muhammedcanov, A. (2011). "Taşkent" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 40.Cilt. İstanbul. 145-148.
- Navruz-Zoda, B. ve Navruz-Zoda, Z. (2016). The destination marketing development of religious tourism in Uzbekistan. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 4(7), 9-20.
- Navruz-Zoda, B., İbrağimov, N. ve Rakhmanov, A. (2019). Perspectives on the improvement of Uzbekistan as a destination for multi-confessional self-organised pilgrims. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 7(4), 87-96.
- Oba, E. ve Gürbüz, H. (2021). Tarihî ve kültürel açıdan Buhara. *Journal of International Social Research*, 14(76).
- Okuyucu, A. (2020). İnanç turizmi açısından Türkiye'de dinî çekiciliklerin dağılışı. *Turkish Studies-Social*, 15(5), 2611-2628.
- Oral, İ. H. (2022). Yeryüzünün Kraliçesi: Mavi kubbeli şehir Semerkant. Şehir ve Siyaset Dergisi Editörler: Nazım Maviş, Hulusi Şentürk. Akademi Matbaa. s.15-19.
- Özen, Ş. (2003). "MÂTÜRÎDÎ" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 28.Cilt. Ankara. 146-151.
- Santos, X. M. ve Trillo-Santamaría, J. M. (2017). Tourism and nation in Galicia (Spain). *Tourism Management Perspectives*, 22, 98-108.
- Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. (UZSTAT). (2021a). XIX. education section 1. the system of general secondary education in the republic of Uzbekistan.
- Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. (UZSTAT). (2022a). *Socio-Economic Situation of the Republic of Uzbekistan, XVI. Demographic Situation*, January-September 2022, preliminary data.
- Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. (UZSTAT). (2021b). XVII. Offenses section 1. number of registered crimes in the republic of Uzbekistan.
- Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. (UZSTAT). (2021c). Gross domestic product (GDP) of the Republic of Uzbekistan, for 2021.

- Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. (UZSTAT). (2021d). Tourist flows XVIII. tourist flows, for January-December 2021.
- Suhadah, S., Mulyana, D., Yusup, P. M. ve Sjafirah, N. A. (2022). Pilgrimage sites as magnets of interfaith tolerance: The case of Kemaliq Lingsar in Indonesia. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 10(3), 3.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Özbekistan ülke raporu. Aralık 2021. DAİB.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022a). Özbekistan ülke profili. T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022b). *Suudi Arabistan pazar bilgileri*. T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022c). Özbekistan pazar bilgileri. T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü
- Tuna, M., Özyurt, B., Dülger, A. S., Türkmen, F. ve Uyanık N. (2020). Türk Dünyası Turizm Birliği Raporu. Yayımlanmamış rapor. Kasım 2020. TUADER.
- Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı. (TGA). (2023a). Fotoğraf arşivi. İstanbul.
- Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı. (TGA). (2023b). Monthly activity report. January 2023. İstanbul.
- World Travel & Tourism Council. (WTTC). (2022a). Economic impact global trends, Ağustos 2022.
- World Travel & Tourism Council. (WTTC). (2022b). Uzbekistan 2022 Annual Research: Key Highlights 1.

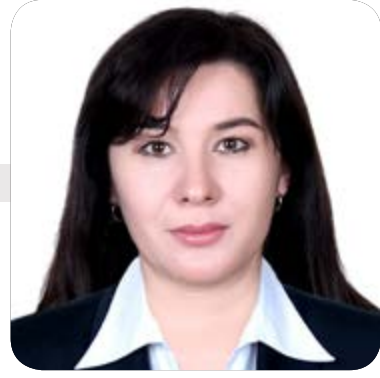
Prof. Dr.
Muharrem TUNA

Muharrem Tuna, Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Turizm İşletmeciliği Eğitimi Bölümünde tamamladı. Yüksek Lisans ve doktora derecelerini ise aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalından aldı. 2002-2009 yılları arasında Gazi Üniversitesi Sungurlu MYO Müdürlüğü ve 2009-2012 yılları arasında Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dekan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. Prof. Dr. Muharrem Tuna, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Üstlendiği önemli görevler arasında; Kültür ve Turizm Bakanlığı 3'üncü Turizm Şurası Bilim Kurulu Başkanlığı, KKTC Turizm Şurası Koordinatörlüğü, 11'inci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Başkan Vekilliği ve Raportörlüğü, 12'nci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Başkan Vekilliği ve Raportörlüğü, Türkiye İnanç Turizmi Çalıştay Başkanlığı bulunmaktadır. Aynı zamanda Turizm Akademisyenleri Derneği Yönetim Kurulu Başkanı ve Turizm Eğitimi Değerlendirme ve Akreditasyon Kurulu Başkanı olan Prof. Dr. Muharrem TUNA; turizm işletmeciliği, turizm politikası ve planlaması, genel turizm, kriz ve risk yönetimi, yönetim, strateji, örgütsel davranış, kalite gibi konularda bilimsel çalışmalar yürütmektedir. Prof. Dr. Muharrem TUNA, turizm işletmeciliği, yönetim, strateji, örgütsel davranış, kalite gibi konularda bilimsel çalışmalar yürütmekte olup İngilizce bilmektedir.

Arş. Görevlisi
Sezi AYDIN

Sezi Aydın, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi, Konaklama İşletmeciliği Öğretmenliği Programından 2013 yılında mezun oldu. Yüksek lisans derecesini 2017 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalından aldı. Yüksek lisansını turizm ekonomisi alanında Türkiye'ye yönelik turizm talebi üzerindeki çalışması ile tamamladı. 2017 yılında başladığı doktora eğitimine Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalında devam etmektedir. Doktora eğitiminde turizm endüstrisinde ücret, enflasyon, verimlilik ve istihdam konularının ilişkisi üzerinde çalışmaktadır. Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde 2014 yılından beri Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Bilimsel çalışmalarını turizm ekonomisi alanında yürütmekte ve diğer akademik ilgi alanlarını ise turizm işletmeciliği ve inanç turizmi konuları oluşturmaktadır.

Doç. Dr.
**Djumaniyazova Feruza
DJUMANAZAROVNA**

Djumaniyazova Feruza Djumanazarovna, 25 Nisan 1984'te Harezmi bölgesi, Yangi-bazar ilçesinde doğdu. 2003 yılında Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi Tarih Fakültesi'ne girdi ve 2007 yılında tarih bölümünden lisans, 2009 yılında ise yüksek lisans mezunu oldu. 2010 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi Abu Rayhan Beruni adlı Şarkiyat Enstitüsü'nde doktora eğitimi aldı. 2015-2018 yılları arasında araştırma görevlisi olarak görev yaptı. 2018 yılından bu yana Özbekistan Bilimler Akademisi Abu Rayhan Beruni adlı Şarkiyat Enstitüsü 'Orta Asya Tarihi' bölümünde çalışmaktadır. 2018 yılında ilk Orta Çağlarda Toharistan ve Kabil vadisinde Türk hanedanları adlı doktora tezini savundu.

